

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Moneta - ancilla historiae : "interpretacja ikonograficzna i ideologiczna" numizmatów we współczesnej polskiej historiografii starożytności rzymskiej (próba przeglądu)

Author: Agata A. Kluczek

Citation style: Kluczek Agata A. (2017). Moneta - ancilla historiae : "interpretacja ikonograficzna i ideologiczna" numizmatów we współczesnej polskiej historiografii starożytności rzymskiej (próba przeglądu). W: W. Kaczanowicz (red.), "Rzym antyczny : polityka i pieniądz. [T. 6]" (S. 75-100). Katowice : Uniwersytet Śląski

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

AGATA A. KLUCZEK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Moneta — *ancilla historiae* „Interpretacja ikonograficzna i ideologiczna” numizmatów we współczesnej polskiej historiografii starożytności rzymskiej (próba przeglądu)

Profesor Andrzej Kunisz, jakkolwiek zasadniczo swe studia skupiał na innych zagadnieniach badawczych, podejmował także refleksję metodologiczną nad znaczeniem źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim. W tym przede wszystkim kontekście przypominał trudności i ograniczenia w rozważaniach nad interpretacją wymowy ideologicznej haseł i ikonografii monetarnej. Wyodrębnił trzy istotne płaszczyzny życia państwowego, których dotyczyły treści ideologiczne lansowane na numizmatach. Były to: polityka dynastyczna władcy, „agitacja na rzecz istniejącego systemu państwowego”, a także „propaganda prowadzonej polityki zewnętrznej oraz eksponowanie wobec społeczeństwa (i chęć zdyskontowania w interesie władzy) odnoszonych ewentualnie na tym polu sukcesów”¹. W analitycznych ujęciach A. Kunisz sam prezentował wybrane problemy mieszczące się na wskazanych płaszczyznach,

¹ A. KUNISZ: *Rola źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. [T. 1]. Red. A. KUNISZ. Katowice 1993, s. 54—67 (cyt. s. 61); IDEM: *Wykorzystywanie źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim*. W: *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Łódź 1989*. T. 2. Red. D. BEDNARSKA-PITULA. Toruń 1994, s. 9—18.

opierał przy tym swe rozważania na treściach zawartych w legendach i wyobrażeniach znajdujących się na rzymskich numizmatach².

Uczony katowicki właśnie w „kontynuacji i rozszerzaniu wachlarza zainteresowań badawczych w zakresie interpretacji ikonograficznej i ideologicznej rzymskich monet epoki Cesarstwa” upatrywał — co wyraził w swym przekrojowym opracowaniu *Mennictwo Cesarstwa Rzymskiego. Stan i perspektywy badań* opublikowanym w 1984 roku w pokonferencyjnym tomie *Pieniądz starożytny. Stan i perspektywy polskich badań* — jednego z potencjalnie bardziej rozwojowych kierunków w polskiej nauce. Podjęte i już wówczas zrealizowane prace polskich badaczy, które skrupulatnie wynotował w swym przeglądowym artykule, przekonywały, że punkt wyjścia został zaznaczony, a pewne programy badawcze zainicjowane. Ponadto swą opinię A. Kunisz uzasadniał brakiem wymogu opierania się w takich pracach na „autopsji zabytków”, a także stosunkową łatwością dostępu do materiału źródłowego opublikowanego w katalogach kolekcji muzealnych, nieporównywalną wobec trudności — pisał to, pamiętajmy, na początku lat osiemdziesiątych XX wieku, a zatem w zupełnie innej niż obecna rzeczywistości — zdobycia literatury przedmiotu umożliwiającej bardziej dogłębne studia³.

Próba krótkiej charakterystyki zainteresowania numizmatami w polskich badaniach nad historią starożytnego Rzymu, ze szczególnym uwzględnieniem kierunku wskazanego przez Profesora Kunisza, po upływie około trzydziestu lat od wygłoszenia tamtych uwag zawarta jest w niniejszym tekście. Ma ona, co jest zrozumiałe z uwagi na jej cel i rozmiar, charakter jedynie wprowadzający i przeglądowy. Bynajmniej nie odnotowuję wszystkich prac, które powinny się znaleźć w kompletnej bibliografii tytułowego zagadnienia i najróżniejszych jego odnóg, ta byłaby zaiste obszerna. Sięgam jedynie do przykładów prac⁴. Wymieniając nazwiska badaczy i wybrane studia ich autorstwa, daję przecież możliwość odnalezienia kolejnych zrealizowanych przez nich opracowań. Nie komentuję

² A. KUNISZ: *La propagande de l'idéologie monarchique sur les monnaies romaines du Ier siècle de n.è.* In: *Actes du colloque international sur l'idéologie monarchique dans l'Antiquité. Cracovie—Mogilany, du 23 au 26 octobre 1977.* Réd. J. WOLSKI. Warszawa—Kraków 1980, s. 135—144; A. KUNISZ: *Tradycje republikańskie a odzwierciedlenie nowej rzeczywistości w mennictwie epoki Augusta.* W: *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej. Studium historyczne.* Red. A. KUNISZ. Katowice 1995, s. 124—152.

³ A. KUNISZ: *Mennictwo Cesarstwa Rzymskiego. Stan i perspektywy badań.* W: *Pieniądz starożytny. Stan i perspektywy polskich badań. Materiały z konferencji w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego, listopad 1982.* Warszawa 1984, s. 69—70.

⁴ Podczas gdy górną cezurą wydania prac odnotowanych przez Profesora w cytowanym tu artykule (A. KUNISZ: *Mennictwo Cesarstwa Rzymskiego. Stan i perspektywy badań...*, s. 60—77) jest 1982 r., jedna praca z 1983 r., poniżej zamykam się w okresie od 1983 do początku 2014 r., kiedy powstał niniejszy tekst, zachowujący treść referatu, który wygłaszałam na katowickim Seminarium 25 listopada 2013 r., jedynie w wyjątkowych przypadkach przekraczam tę granicę górną.

też szerzej wydzielonych tematów, wokół których skupione są realizowane badania. Nie uwzględniam przy tym epoki późnej⁵. Ona bowiem pozostaje, jak się wydaje, mniej atrakcyjna dla studiów nad ikonografią monetarną, natomiast częściej przyciąga uwagę badaczy w zakresie problemów gospodarczych, kwestii cen, płac.

Moneta *in se* faktycznie, jak wskazuję w tytule, to *ancilla historiae*, służebnica historii. To oczywiście pewne, powstałe głównie ze względów stylistycznych, zawężenie materii będącej bazą dociekań badaczy, ponieważ w istocie zajmują ich zarówno regularnie emitowane w państwie rzymskim obiegowe monety, jak i tzw. medaliony, czyli duże numizmaty, w zasadzie właściwe dopiero epoce Cesarstwa, stanowiące wielokrotności regularnie wypuszczanych nominałów i emitowane okazjonalnie z przeznaczeniem ich na dary czy prezenty ofiarowane przez władcę. Owym tytułem sygnalizuję też — aczkolwiek do kwestii nie wracam, bo to temat już na inne opracowanie — zauważalne trudności terminologiczne. Dotyczą one nazywania nie tyle samych numizmatów, bo tu do dyspozycji stoją przykładowo i pojęcia czerpane ze źródeł, i określenia nominałów, ile wynikają z problemów precyzyjnego wyrażenia związku samych numizmatów z pewnymi pojęciami dotyczącymi zjawisk obecnych też w świecie rzymskim (ideologia, propaganda, prezentacja itp.) oraz ze współczesnymi próbami zdefiniowania tego, czego dotyczą nasze studia (wątki ideologiczne w mennictwie, propaganda monetarna, prezentacja władcy w mennictwie, ikonografia monetarna *etc.*).

Monety i medaliony w roli źródła do badań różnych aspektów starożytności rzymskiej stały się przedmiotem zainteresowania wielu przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Nie jest to wrażenie złudne, wywołane li tylko większą niż niegdyś obfitością prac dotyczących dziejów starożytnego Rzymu, a także dużą różnorodnością ich tematów oraz różnym podejściem metodologicznym do materiału numizmatycznego w nich wykorzystywanego. W pracach tych bowiem szerzej dostrzeżono atrakcyjność monet i medalionów jako świadectw czasów antycznych oraz potencjalnie szeroki wachlarz problemów, do których poznania ich eksploracja może się przyczynić. To zresztą już ugruntowany stary pogląd, że studiowanie monet istotnie daje „obszerniejsze widoki” i zwłaszcza dla historyka może być „powabne”⁶. Numizmat jako taki jest — by przywołać tu określenie Stanisława Suchodolskiego — „źródłem wszechstronnym: materialnym, pisany i ikonograficzny”⁷, a badania skupione na tej kategorii źródeł mogą dać satysfakcjonujące wyniki albo stanowić impuls do dalszych analiz, które

⁵ W kwestii podziałów chronologicznych dziejów mennictwa w państwie rzymskim por. M. SALAMON: *Numizmatyka*. W: *Vademecum historii starożytnej Grecji i Rzymu*. T. 3: *Źródło-znawstwo czasów późnego antyku*. Red. E. WIPSZYCKA. Warszawa 1999, s. 492—493.

⁶ Określenia — J. LELEWEL: *Nauki dające poznawać źródła historyczne*. Wilno 1822, s. 4.

⁷ S. SUCHODOLSKI: *Moneta źródłem wszechstronnym: materialnym, pisany i ikonograficzny*. W: *Źródła historyczne wydobywane z ziemi*. Red. S. SUCHODOLSKI. Wrocław 2008, s. 33—55.

dotyczą starożytności rzymskiej w jej różnych aspektach: historii politycznej, gospodarczej, społecznej, religii, mentalności.

W danym wypadku chodzi jednak nie tyle o numizmat w jego aspekcie materialnym, ile o egzemplarz już skatalogowany. Warto jednak nadmienić, że w tym zakresie opublikowano w omawianym trzydziestoleciu wartościowe katalogi monet starożytnych przechowywanych w niektórych polskich kolekcjach muzealnych⁸. Natomiast w interesujących pracach, które zrealizował Jerzy Kolendo i inni, pokazano też historię tworzenia niektórych kolekcji monet rzymskich w polskich zbiorach oraz początku „naukowego” zainteresowania numizmatami rzymskimi, a także podjęto rozważania nad wpływem wzorów antycznych w ikonografii monetarnej ilustrującej dzieła nowożytnie⁹.

Należy również odnotować syntetyczne ujęcia mennictwa rzymskiego doby republikańskiej i epoki Cesarstwa. Prace te obejmują chronologicznie pełne dzieje monety rzymskiej, jak również podejmują różne kwestie, dotyczące na przykład historii pieniądza rzymskiego, systemu monetarnego, mennictwa poszczególnych okresów, znalezisk numizmatów i obiegu monetarnego, ogólnej

Por. R. KIERSNOWSKI: *Moneta — świadek historii*. Warszawa 2006; W. KACZANOWICZ: *Monety rzymskie jako źródło historyczne*. „Częstochowskie Teki Historyczne” 2010, s. 21—26.

⁸ G. SUKIENNIK: *Catalogue of Ancient Coins in the Ossoliński National Institute Library*. 1: *Coins of the Roman Republic*. Wrocław 1985; J. WIERCIŃSKA: *Catalogue of Ancient Coins in the National Museum in Warsaw*. *Coins of the Roman Republic*. Warsaw 1996.

⁹ Np. J. KOLENDO: *Nieznanne znaleziska monet rzymskich w materiałach z archiwum Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (1800—1832)*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1988, s. 169—184. Por. IDEM: *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*. T. 2. Warszawa 1998, s. 97—109; IDEM: *Kolekcja numizmatyczna Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1816—1831) i jej „konserwator” profesor Feliks Bentkowski*. „Łódzki Numizmatyk” 1993, s. 9—23; (por. IDEM: *Świat antyczny i barbarzyńcy...*, s. 159—167); IDEM: *Numizmatyk zapomniany — Jerzy Samuel Bandtkie (1768—1835) — notatka bibliograficzna*. „Wiadomości Numizmatyczne” 2006, 181 (1), s. 51—65; J. BODZEK: *Monety rzymskie z kolekcji Emeryka Hutten-Czapskiego*. „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne” 1996, s. 23—36; R. CIOŁEK: *J.N. Pawłowski — nieznanymi kolekcjoner z Gdańska*. „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne” 1997 (marzec), s. 7—9; EADEM: „Czynił to bardziej z głupoty niż z innego powodu”. *Biskup Stefan z Niborka (1412—1495)*. „Wiadomości Numizmatyczne” 2005, s. 91—95; EADEM: *Początki zainteresowań znaleziskami monet antycznych w Prusach Królewskich i Książęcych*. „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne” 2011, s. 123—139; M. MIELCZAREK: *Król Stanisław August Poniatowski, Szambelan Gutakowski i skarb monet z Wilkowa*. W: *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70. rocznicę urodzin*. [Red. M. GŁOSEK]. Łódź 1997, s. 201—209; P. JAWORSKI: *Ikonografia antykizujących wizerunków władców w pierwszym wydaniu Kroniki wszystkiego świata Marcina Bielskiego (1551)*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2009 (2011), s. 205—229; IDEM: „*Figurae absurdae et inelegantes?*” *Ikonografia medalionów all’antica w drugim wydaniu „Kroniki wszystkiego świata” Marcina Bielskiego (1554)*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2010 (2012), 43, s. 87—111; IDEM: *A zowie je prosty lud świętego Jana pieniądze... Wybór źródeł do dziejów zainteresowań monetą antyczną w szesnastowiecznym Krakowie*. „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, 4 (368), s. 259—264.

charakterystyki ikonografii monetarnej, a także wskazują kierunki badań nad monetą rzymską¹⁰.

Powracając do tytułowej „interpretacji ikonograficznej i ideologicznej” źródeł numizmatycznych, trzeba podkreślić, że w tym przypadku zazwyczaj bazę tworzą świadectwa numizmatyczne już wstępnie sklasyfikowane i „odczytane”. Materiały te, których wartość poznawcza zasadza się na treściach umieszczonych na numizmatach napisów awersowych i rewersowych oraz wyobrażeń, samodzielnie służą dalszym analizom i interpretacjom albo przynajmniej zostają włączone w komentarz wypływający ze studiowania przekazu źródeł innych kategorii.

Rezultatem zauważonego tu zainteresowania rzymską monetą i medalionem jest relatywnie duża liczba publikacji, większych i mniejszych, w których pierwszeństwo oddano analizie świadectw numizmatycznych czy przynajmniej przywiązano do nich wielkie znaczenie dla głębszego wniknięcia w rozważane problemy antyku. Być może zasugerowano się także swoistą „świeżością” materiału numizmatycznego w badaniach. Niemniej jednak ważniejszym, a z pewnością bardziej uchwytnym czynnikiem był bez wątpienia pobudzający charakter niektórych wymienionych opracowań.

Powstałe w ostatnim trzydziestolecu prace poświęcone historii rzymskiej, do których materii źródłowej dostarczyły monety i medaliony, skupiają się

¹⁰ Moneta republikańska zob. A. KUNISZ: *Mennictwo i system monetarny Republiki Rzymskiej*. W: *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach. Państwo — Społeczeństwo — Gospodarka. Liber in memoriam Lodovici Piotrowicz*. Red. J. WOLSKI, T. KOTULA, A. KUNISZ. Kraków 1994, s. 355—388; A. ZIÓLKOWSKI: *Numizmatyka republikańskiego Rzymu*. W: *Vademecum historiae starożytnej Grecji i Rzymu*. T. 1/2: *Źródłoznawstwo starożytności klasycznej*. Red. E. WIPSYCKA. Warszawa 2001, s. 312—341. Syntezy dla monety imperialnej doby Cesarstwa dostarcza, odnotowany już w tomie podsumowującym konferencję z 1982 r., tekst pióra A. Kunisza, włączony w jeden z nowych tomów wydawnictwa *Vademecum historiae...*, uzupełniony przez R. Ciołek o wykaz bibliograficzny opracowań numizmatycznych — A. KUNISZ: *Numizmatyka Cesarstwa Rzymskiego*. W: *Vademecum historiae...*, t. 1/2, s. 342—355; R. CIOŁEK: *Bibliografia*. W: *Vademecum historiae...*, t. 1/2, s. 356—363. W tym samym tomie zamieszczony artykuł A. Krzyżanowskiej informuje o mennictwie greckim przetrwałym pod panowaniem Rzymian, wyznaczając trzy grupy emisji: lokalne miejskie, prowincjonalne oznaczone imionami urzędników rzymskich oraz emisje o bardziej uniwersalnym zasięgu, które traktować można jako „monetę państwową”, a także zarysowując aż po III w. główne linie rozwojowe tego mennictwa — A. KRZYŻANOWSKA: *Numizmatyka grecka*. W: *Vademecum historiae...*, t. 1/2, s. 253—311. Por. L. MORAWIECKI: *Greckie systemy monetarne*. W: *Amicorum dona. Studia dedykowane Profesorowi Stefanowi Skowronkowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. F. KIRYK, M. WILCZYŃSKI, J. CIECIELĄG. Kraków 1998, s. 131—146. Także w *Vademecum historiae...*, t. 3, różne gałęzie rozległego problemu mennictwa cesarskiego przedstawił obszernie w swym artykule Maciej Salamon, sięgnął przede wszystkim do czasów Późnego Cesarstwa, niemniej w uwagach ogólnych czytelnik odnajdzie cenne dane o monecie rzymskiej jako takiej — M. SALAMON: *Numizmatyka...*, s. 490—584. Trzeba także odnotować wprowadzenia — J. BODZEK: *Moneta*. W: J.-C. FREDOUILLE: *Słownik cywilizacji rzymskiej*. Przeł. M. CHOŁDYK, K. JACHIEĆ. Katowice 2004³, s. 178—180; B.B. AWIANOWICZ: *Monety Republiki Rzymskiej. Kompendium*. Toruń 2010.

przede wszystkim na czterech okresach dziejów państwa rzymskiego. Wśród popularnych badawczo okresów dziejów rzymskich znalazł się czas narodzin Pryncypatu, walki o władzę po zabójstwie Gajusza Juliusza Cezara i umacniania się Oktawiana Augusta u steru rządów. Trzeba w tym miejscu wskazać przede wszystkim inspirujące dzieło Lesława Morawieckiego z 1989 roku pt. *Władza charyzmatyczna w Rzymie u schyłku republiki (lata 44—27 p.n.e.)*, w którym autor dokonał analizy trzech koncepcji polityczno-religijnych wykształconych wokół postaci przywódców: Gnejusza Pompejusza Wielkiego, Marka Antoniusza i Oktawiana¹¹. Podobnie twórczy jest wpływ innego opracowania tego samego autorstwa *Legum ac libertatis auctor et vindex. Marek Juniusz Brutus i jego program polityczny* (2001), poświęconego polityczno-religijnej propagandzie Brutusa, przywódcy stronnictwa republikańskiego¹². W nich L. Morawiecki zaprezentował wzorzec metody pracy nad źródłami monetarnymi w powiązaniu ze źródłami literackimi, umieszczanymi we wnikliwie analizowanym kontekście historycznym, a także dał wiele trafnych i nadal niezrównanych interpretacji świadectw monetarnych¹³. Po treści mennictwa republikańskiego i do dziejów okresu Republiki, a także po treści mennictwa wczesnego okresu rządów Oktawiana i dziejów panowania Augusta — ujmowanych przez pryzmat źródeł numizmatycznych — chętnie sięgają badacze młodszego pokolenia. Ich uwagę

¹¹ L. MORAWIECKI: *Władza charyzmatyczna w Rzymie u schyłku republiki (lata 44—27 p.n.e.)*. Rzeszów 1989 [Poznań 2014²]. Nawiązywał tu częściowo do swych wcześniejszych studiów, np. IDEM: *Propagandowe aspekty mennictwa 43 r. p.n.e. (emisje Gajusza i Marka Antoniusza)*. „Studia Archeologiczne” 1982, s. 99—118; IDEM: *Political Propaganda in the Coinage of the Later Roman Republic (44—43 B.C.)*. Wrocław 1983.

¹² L. MORAWIECKI: „*Legum ac libertatis auctor et vindex*”. *Marek Juniusz Brutus i jego program polityczny*. Poznań 2001. Por. IDEM: *Libertas Bruti*. W: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie*. Kraków 1988, s. 19—21.

¹³ Np. L. MORAWIECKI: *Wojna domowa po śmierci Cezara a sprawy bałkańskie w świetle źródeł numizmatycznych*. W: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie*. Kraków 1986, s. 46—48. A także inne prace — IDEM: *Dionizyjski aspekt Marka Antoniusza*. W: *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie*. Kraków 1989, s. 24; IDEM: *Marcus Antonius — Neos Dionysos*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1990 [„Polish Numismatic News” 1991], s. 120—128; IDEM: „*Quadriga triumphalis*” *Apollona i Marsa Ultora na monetach Augusta*. „Antiquitas” 1983, s. 159—162; IDEM: *Symbole urzędów religijnych na monetach republiki rzymskiej*. W: *Religie w świecie starożytnym*. Red. D. MUSIAŁ, M. ZIÓŁKOWSKI. Toruń 1993, s. 72—79; L. MORAWIECKI: *Cyceron i pompejańskie emisje wojskowe 49 r. p.n.e.* W: *Nunc de Suebis dicendum est. Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata*. Red. A. BURSCHE, M. MIELCZAREK, W. NOWAKOWSKI. Warszawa 1995, s. 193—198; L. MORAWIECKI: „*Pontificalia atque auguralia insignia*” and the political propaganda in the coinage of the Roman Republic. „Notae Numismaticeae. Zapiski Numizmatyczne” 1996, s. 37—57.

przyciągają postacie Pompejusza Wielkiego¹⁴ oraz boskiego Cezara¹⁵, ale też inne tematy¹⁶. Warto także nadmienić, że w swych rozważaniach nad ideologią władzy odzwierciedloną w treściach monetarnych L. Morawiecki wkroczył głębiej w epokę wczesnego Pryncypatu, a Jego opracowania w tej materii tworzą swoisty dyptyk z niektórymi pracami A. Kunisza¹⁷.

Koncentruje uwagę badaczy także problematyka związana ze schyłkiem rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej, z kryzysem „roku czterech cesarzy” oraz nastaniem rządów Wespazjana i panowaniem dynastii Flawiuszów. Ponownie trzeba wskazać A. Kunisza, który jako pierwszy w okresie badań tu relacjonowanym, w kilku swych opracowaniach — to przede wszystkim *Program Klodiusza Macera, przywódcy powstania w Afryce w 68 r. n.e.* (1988) oraz *L'insurrection de Clodius Macer en Afrique du Nord en 68 de notre ère* (1994) — sięgnął

¹⁴ Np. K. KOPIJ: *Propaganda on the Coinage Related to Pompey the Great*. „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne” 2011, s. 47—62; IDEM: *The Coins Related to Pompey the Great Through the Lens of the Theology of Victory*. In: *Proceedings of the 6th International Numismatic Congress in Croatia (Zadar, 26—29 IX 2010)*. Ed. J. DOBRINIĆ. Rijeka 2011, s. 141—150; IDEM: *Propaganda war over Sicily? Sicily in the Roman coinage during the civil war 49—45 BC*. „Studies in Ancient Art and Civilization” 2012, s. 167—182; IDEM: *Was Pompey the Great regarded as Neos Dionysos? Some evidence from coins*. In: *Proceedings of the 7th International Numismatic Congress in Croatia (Opatija, 27—28 IX 2013)*. Ed. J. DOBRINIĆ. Rijeka 2014, s. 119—126.

¹⁵ Np. M. MILCZANOWSKI: *Kult boskiego Cezara w polityce propagandowej Oktawiana*. W: *Spoleczeństwo i religia w świecie antycznym*. Red. P. WOJCIECHOWSKI, S. OLSZANIEC. Toruń 2010, s. 193—206; M. MILCZANOWSKI: *W cieniu boskiego Juliusza. Imię Cezara w propagandzie u schyłku Republiki*. Kraków 2013, i inne prace tego autora. Odzwierciedlenie na monetach aspektów kariery samego Cezara por. N. ROGOSZ: *Rola monet w propagowaniu politycznych i militarnych sukcesów G. Juliusza Cezara w latach 49—44 przed Chrystusem*. „Magazyn Numizmatyczny” 2004, s. 5—15; IDEM: *Wykorzystanie monet do eksponowania urzędów sprawowanych przez G. Juliusza Cezara w latach 49—44*. „Magazyn Numizmatyczny” 2005, s. 39—61.

¹⁶ Np. J. RAKOCZY: *Świat rzymski według triumwirów monetarnych. Obraz i słowo na rzymskich monetach republikańskich*. W: *Stempel monet, obraz a słowo*. [Red. M. GAJARZEWICZ]. Nowa Sól 2006, s. 21—30; T. ŁADON: *Kariera Gajusza Anniusza w świetle źródeł literackich i numizmatycznych*. „Wiek Stare i Nowe” 2013, s. 29—37. O republikańskich *triumviri monetales aere argento auro flando feriundo*, bezpośrednio nadzorujących produkcję i emisję monet, zob. M. WOŹNIAK: *Nadzór i produkcja monet w okresie republiki rzymskiej. Zasady funkcjonowania urzędu „tresviri monetales”*. „Magazyn Numizmatyczny” 2003, s. 67—76. Por. również o *nummularii*, kontrolujących jakość pieniądza, szlachetność metalu, z którego były wykonane monety, później też przeprowadzających operacje depozytowe i pożyczkowe, znanych z okresu Republiki i Cesarstwa — P. NICZYPORUK, A. TALECKA: „*Nummularii*” jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie. W: *Psucie pieniądza w Europie Środkowo-Wschodniej od antyku po czasy współczesne. Białoruś, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Ukraina*. Red. K. FILIPOW. Warszawa 2006, s. 23—30; P. NICZYPORUK: *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*. Białystok 2013.

¹⁷ Np. L. MORAWIECKI: *Ideologia pryncypatu a mennictwo Augusta*. „Antiquitas” 1987, s. 137—145; IDEM: *Ideologia imperialna mennictwa Nerwy*. W: *Terra, mare et homines. Volumen in memoriam Thaddei Łoposzko*. Red. H. KOWALSKI, W. ŚLADKOWSKI. Lublin 1994, s. 115—126; A. KUNISZ: *Tradycje republikańskie...*, s. 124—152.

do historii związanej z uczestnikami zdarzeń lat 68—69 i rozpatrywał aspekty ideologiczne mennictwa firmowanego przez Klodiusza Macera, legata III legionu, stacjonującego w 68 roku w Afryce, i przywódcy powstania przeciw „tyranowi” Neronowi¹⁸. Natomiast od lat dziewięćdziesiątych XX wieku chętniej i inni skupiają się na wybranych zagadnieniach mennictwa czasów antyneroniańskiego buntu oraz wojny domowej po śmierci ostatniego princepsa z dynastii julijsko-klaudyjskiej, analizując tematy lansowane na monetach emitowanych przez kolejnych uczestników tamtych wydarzeń: Windeksa, Galbę, Witeliusza¹⁹. Przypatrują się także odzwierciedlonym w mennictwie aspektem ideologicznym i politycznym panowania członków dynastii Flawiuszów, która wtedy zainaugurowała swe rządy: Wespazjana, Tytusa i Domicjana²⁰.

Podobnie przyciągnął uwagę badaczy kolejny kryzys dynastyczny, który po zabójstwie cesarza Kommodusa w 192 roku wyraził się wojną domową lat 193—197 i skutkowało nastaniem oraz utrwaleniem się rządów Sewerów. Impuls, kto wie, dało tu obszerne studium Tadeusza Kotuli poświęcone pierwszemu z nich, Septymiuszowi Sewerowi: *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna* (1987), aczkolwiek nie numizmatyczne, chociaż Uczony wpłótł w swą pracę także odniesienia do źródeł numizmatycznych²¹. Natomiast opierając się

¹⁸ A. KUNISZ: *Rok czterech cesarzy (68—69 n.e.)*. W: *Prace Komisji Naukowych Oddziału PAN w Katowicach*. Katowice 1984, s. 58—60; IDEM: *Program Klodiusza Macera, przywódcy powstania w Afryce w 68 r. n.e.* W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu*. Red. A. KUNISZ. Katowice 1988, s. 39—64; IDEM: *Imperium na rozdrożu. Rzym w „Roku Czterech Cesarzy” (68—69)*. W: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków 1993, s. 49—51; IDEM: *L’insurrection de Clodius Macer en Afrique du Nord en 68 de notre ère*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1994.

¹⁹ Np. W. BORUCH: *Propaganda polityczna na monetach cesarza Galby (wybrane aspekty)*. W: *Studia classica et byzantina Alexandro Krawczuk oblata*. Red. M. SALAMON, Z.J. KAPERA. Kraków 1996, s. 99—118; W. BORUCH: *Notes on the propaganda dimension of Vitellian coinage*. In: *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*. Ed. by P. BERDOWSKI, B. BŁAHACZEK. Rzeszów 2007, s. 255—269; W. BORUCH: *The language of propaganda of the Year of the Four Emperors in the light of imperial coinage*. „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne” 2011, s. 63—90; K. BALBUZA: *Główne nurty w ideologii władzy cesarza Galby*. W: *Studia Flaviana II*. Red. L. MROZEWICZ. Poznań 2012, s. 45—64; K. KRÓLCZYK: *Bunt Windeksa*. W: *Studia Flaviana II...*, s. 19—43.

²⁰ Np. W. BORUCH: *Galba’s propaganda motifs on Vespasian’s coins*. „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne” 1996, s. 74—81; IDEM: *Aspekty polityczne i ideologiczne panowania cesarza Domicjana (81—96 r. po Chr.) w świetle mennictwa imperialnego*. Poznań 2002; K. BALBUZA: *The Aspects of Domitian’s Ideology of Victory*. In: *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonem*. Ed. L. RUSCU et al. Cluj—Napoca 2004, s. 25—34; A. DROZDOWSKI: *Tytus — particeps imperii*. W: *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*. Red. W. KACZANOWICZ. Katowice 2004, s. 131—141. Zob. też L. MORAWIECKI: *Les deniers de Domitian avec TRP XI IMP XXII*. „Études et Travaux” 1983, s. 293—296.

²¹ T. KOTULA: *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna*. Wrocław 1987. Jako przykład dostrzegania znaczenia monet przez Uczonego można wspomnieć osadzony już w problematyce Późnego Cesarstwa artykuł, w którym analizował sens programowych emisji uzurpatora Mag-

w dużej mierze na przekazie świadectw numizmatycznych, zwrócono się ku protagonistom konfliktu w trakcie zmagania o purpurę: Dydiuszowi Julianowi, Pescenniuszowi Nigrowi, Klodiuszowi Albinowi²², szczególnie zaś ku postaciom pierwszych Sewerów. W ramach wytyczonych przez źródła numizmatyczne przyciągały uwagę badaczy różne aspekty panowania pierwszych przedstawicieli tej dynastii — Septymiusza Sewera, Karakalli i Gety, w tym „teologia zwycięstwa”, której kanwy dostarczały prowadzone ówczesne wojny, świętowanie *ludi saeculares*, wzrost znaczenia cesarzowych²³. Również w odniesieniu do epoki Sewerów, ale wykraczając poza krąg władców z tej dynastii, można odnotować prace na temat motywów podejmowanych w mennictwie cesarza Makryna, który po śmierci Karakalli na krótko objął rządę²⁴.

Równie popularny w tej perspektywie źródłowej stał się okres tzw. kryzysu III wieku Cesarstwa Rzymskiego. W tym zakresie wskazałabym przede wszystkim pobudzające dalsze zainteresowanie studium Wiesława Kacza-

nencjusza — IDEM: *Uzurpator Magnencjusz a ludność prowincji*. W: *Studia z dziejów antyku...*, s. 232—243.

²² Np. R. BUTOR: *Źródła numizmatyczne w badaniach nad problematyką propagandy politycznej Decymusa Klodiusza Albina*. W: *Wiekі stare i nowe*. Red. I. PANIC, M.W. WANATOWICZ. Katowice 2003, s. 9—19; R. BUTOR: *Kilka uwag na temat propagandy na monetach Gajusza Pescenniusza Nigra*. W: *Studia z dziejów antyku...*, s. 164—172; IDEM: *Polityka monetarna Marka Dydiusza Juliana*. „Magazyn Numizmatyczny” 2004, s. 67—82; IDEM: *Propagandowe zwycięstwo na monetach Gajusza Pescenniusza Nigra*. „Magazyn Numizmatyczny” 2005, s. 71—76; D. JANISZEWSKA: *Wizerunek, propaganda i program polityczny Klodiusza Albina w okresie wojny domowej lat 193—197 w Cesarstwie Rzymskim*. W: *Grecy, Rzymianie i ich sąsiedzi*. Red. K. NAWOTKA, M. PAWLAK, współpraca A. PAŁUCHOWSKI, A. WOJCIECHOWSKA. Wrocław 2007, s. 601—608. Por. D. JANISZEWSKA: *Wojna domowa w Rzymie w latach 193—197*. Poznań 2010; B.B. AWIANOWICZ: *Peculiarities and Errors in the Legends Attributed to Antioch Denarii of Pescennius Niger and of Septimius Severus*. „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne” 2013, s. 25—141.

²³ Np. K. MAKSYMUK: *Przydomki Julii Domny na monetach*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, s. 49—58; B. LICHOCKA: *Między uprawnieniami senatu i princepsa. Początki i rozwój portretu kobiecego na rzymskich monetach brązowych*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1999, s. 30—46; M. KEMPIŃSKA: „*Ludi Saeculares*” a ideologia władzy cesarza Septymiusza Sewera. W: *Grecy, Rzymianie...*, s. 587—600; A. AWIANOWICZ: *Rzadki denar Septymiusza Sewera z legendą rewersu BONA SPES z Wiednia*. „Wiadomości Numizmatyczne” 2010, s. 73—82; D. JANISZEWSKA: *The Ideology of the Victory of the Emperor Septimius Severus in the Period 193—197 AD in Numismatic Sources*. In: *Studia Lesco Mrozewicz ab amicis et discipulis dedicata*. Eds. S. RUCIŃSKI, C. BALBUZA & Ch. KRÓLCZYK. Poznań 2011, s. 145—151; D. JANISZEWSKA: *Wyprowadzenie cesarza Septymiusza Sewera do Brytanii w latach 208—211 w świetle źródeł historyograficznych i numizmatycznych*. „In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2012, s. 7—14; także K. KRÓLCZYK: „*Propagatio Imperii*”. *Cesarstwo Rzymskie a świat zewnętrzny w okresie rządów Septymiusza Sewera (193—211 r.)*. Poznań 2014.

²⁴ Np. P. DYRLAGA: *Propagandowy wizerunek cesarza Makryna i jego syna Diadumeniana w ikonografii rewersów ich monet*. „Magazyn Numizmatyczny” 2006, s. 25—31; IDEM: „*Imitatio Severi*”, reformy i realizacja. *Wybrane zagadnienia polityki finansowej i monetarnej cesarza Makryna*. „Magazyn Numizmatyczny” 2008, s. 5—21; IDEM: *Cesarz Makryn (217—218)*. *W cieniu wojen i uzurpacji*. Kraków 2010, i inne prace tego autora.

nowicza *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235—284 n.e.* (1990), skupione na wymowie ideologicznej treści monet emitowanych w całym pięćdziesięcioleciu zakreślonym tytułem i wyłaniające wątki priorytetowe dla ówczesnych emitentów²⁵, oparte na zaproponowanej i konsekwentnie stosowanej metodologii²⁶. Autor ten w kolejnej monografii — *Cesarz Probus, 276—282 n.e.* (1997), oprócz zaprezentowania aspektów panowania władcy wskazanego w jej tytule uszczegółowia swą metodę w odniesieniu właśnie do analizy mennictwa Probusowego²⁷. Wypada też zaznaczyć, że już w innym, wcześniejszym opracowaniu, *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w. n.e.* (1985), szerzej traktując dzieje tytułowych uzurpatorów, epigonów czasów kryzysu, W. Kaczanowicz podjął rozważania nad treściami ideologicznymi ich mennictwa²⁸. Za tymi pracami nastąpiły kolejne studia innych badaczy. Wyodrębniają oni uchwytny w materiale numizmatycznym przede wszystkim ideologiczne aspekty panowania wybranych władców lub skupiają się na wymowie ideologicznej ich monet. Takie analizy dotyczą zarówno mennictwa cesarzy dłużej panujących, na przykład Galliena²⁹, Aure-

²⁵ W. KACZANOWICZ: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235—284 n.e.* Katowice 1990. Por. IDEM: *Aspekty ideologiczne w mennictwie cesarza Tacyta (275—276 r. n.e.)*. W: *Studia z dziejów starożytnego Rzymu...*, s. 97—111; IDEM: *Gordian III. Ideal władcy okresu początków kryzysu Cesarstwa Rzymskiego w świetle źródeł numizmatycznych*. W: *Rzym antyczny...* [T. 1], s. 68—76.

²⁶ W. KACZANOWICZ: *An Ideology in the Coinage of the Roman Empire in the 3rd C. Methodological Assumptions of the Surveys*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1990, 34 („Polish Numismatic News” 1991, 5), s. 141—144; IDEM: *Aspekty ideologiczne w mennictwie rzymskim III w. n.e.* W: *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie*. Kraków 1990, s. 6—8; IDEM: *L'idéologie des monnaies Romains à l'époque de la crise de l'Empire au IIIe siècle. Les aspects méthodologiques*. In: *XIII Congreso Internacional de Numismática. Actas — Proceedings — Actes*. Vol. 1. Red. C. ALFARO, C. MARCOS, P. OTERO. Madrid 2005, s. 705—707.

²⁷ W. KACZANOWICZ: *Cesarz Probus. 276—282 n.e.* Katowice 1997. Por. IDEM: *Probus the emperor 276—282 AD, A biographical study*. Cieszyn 2003; IDEM: *Uwagi w sprawie stanu badań nad biografią cesarza Probusa (276—282 n.e.)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 2. Red. A. KUNISZ. Katowice 1997, s. 160—170.

²⁸ W. KACZANOWICZ: *Uzurpacja Karauzjusza i Allektusa w Brytanii i Galii u schyłku III w. n.e.* Katowice 1985. Do problemów związanych z mennictwem tytułowych postaci autor nawiązuje także w pracach kolejnych, np. IDEM: *W sprawie tzw. galijskich mennic Karauzjusza*. „Antiquitas” 1987, s. 11—24; IDEM: *Allectus' Coin from Lithuania*. „Numismatic Circular” 1990, s. 159; IDEM: *Obieg pieniędzy na terenie Brytanii w czasach Karauzjusza i Allektusa*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1991, s. 113—128; IDEM: *Moneta Allektusa znaleziona w Kownie*. W: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski*. II. Red. J. KOLENDO, A. BURSCHKE. Warszawa 2001, s. 137—141.

²⁹ Np. A.A. KLUCZEK: *Studia nad propagandą polityczną w Cesarstwie Rzymskim II—III w.* Toruń 2006, s. 82—103; EADEM: *Wizerunek cesarza Galliena w świetle jego propagandy na ziemiach naddunajskich Imperium Rzymskiego (253—268)*. W: *Ideologia i propaganda w starożytności*. Red. L. MORAWIECKI, P. BERDOWSKI. Rzeszów 2004, s. 409—423; A.A. KLUCZEK: „Wojna idei” na monetach Galliena i Postumusa w III w. n.e. W: *Studia z dziejów antyku...*,

liana³⁰, krótko pozostających u władzy, na przykład Klaudiusza II Gockiego³¹ i Floriana³², jak i epizodycznych uzurpatorów³³, na przykład Domicjana³⁴ oraz Juliana³⁵.

Wskazane chronologiczne priorytety czasem wynikają z preferencji autorów i ich koncentrowania się na danej epoce lub wybranym epizodzie dziejów rzymskich, do których oświetlenia materiałem zaledwie pomocniczym są źródła numizmatyczne. Wszelako w niektórych założeniach badawczych i ich realizacjach to właśnie numizmaty stają się pierwszorzędnym *instrumentum* poznawczym, a nawet to one niekiedy wpływają na wybór epoki i określają problematykę badań. Ta zaś często oscyluje wokół rozmaicie pojmowanej ideologii różnych grup oraz ikonograficznego odzwierciedlenia wielu problemów starożytnego świata rzymskiego. W mniejszym zaś stopniu dotyka spraw faktograficznych czy generalnie zjawisk natury *stricto* politycznej, chociaż często tychże echem lub do nich komentarzem są napisy i wyobrażenia monetarne. Niemniej stały się numizmaty jako takie świadectwem kontaktów między imperium rzymskim a Barbaricum oraz zachodzących na wielu

s. 206—227; EADEM: *Władca rzymski w scenie polowania na zwierzę. O wymiarze rzeczywistym i symbolicznym motywu na przykładzie mennictwa imperialnego cesarza Galliena*. W: *Zwierzę jako „sacrum” w pradziejach i starożytności*. T. 2. Red. L. KOSTUCH, K. RYSZEWSKA. Kielce 2006, s. 203—214.

³⁰ Np. A.A. KLUCZEK: *Pierwsza emisja monet imperialnych Aureliana z mennicy w Serdice i jej propagandowe aspekty*. „Res Historica” 2002 (*Graecorum et Romanorum memoria II*. Red. L. MORAWIECKI), s. 193—205; R. SUSKI: „*Interregnum*” i Seweryna. Czy kobieta była cesarzem?. W: *Grecy, Rzymianie...*, s. 645—664. Por. IDEM: *Konsolidacja Cesarstwa Rzymskiego za panowania Aureliana 270—275*. Kraków 2008.

³¹ Np. A.A. KLUCZEK: DEO CABIRO. *À propos des monnaies au nom de Claude II le Gothique frappées à Antioche*. „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne” 2011, s. 103—122.

³² Np. A.A. KLUCZEK: *Między indywidualnością władcy, presją okoliczności a siłą tradycji. Wielowarstwowość wizerunku cesarza rzymskiego w latach 70. III wieku*. „Studia Prawnoustrojowe” 2010, s. 81—93; EADEM: *Sfera topiczna wyobrażeń w mennictwie cesarza rzymskiego Floriana (276 rok)*. „Wieki Stare i Nowe” 2011, s. 36—58; EADEM: „*Vue d’Asie Mineure*” sur les problèmes de la Crise du IIIe siècle dans l’Empire romain. *Les thèmes monétaires à Cyzique (276 apr. J.-C.)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 5: *Azja Mniejsza w czasach rzymskich. The Ancient Rome. Politics and Money*. T. 5: *Asia Minor in Roman Times*. Red. W. KACZANOWICZ. Katowice 2014, s. 139—158.

³³ W. KACZANOWICZ: *Mennictwo uzurpatorskie w Cesarstwie Rzymskim w III w. n.e. Zarys problematyki*. W: *Kryzys państwa rzymskiego: Republika i Cesarstwo*. Red. T. KOTULA, A. ŁADOMIRSKI. Wrocław 1995 („Antiquitas” 21), s. 137—146.

³⁴ A.A. KLUCZEK: *Wokół rzymskiego uzurpatora Domitianusa*. „Magazyn Numizmatyczny” 2004, s. 48—66.

³⁵ R. SUSKI: *Coinage and Imperial Propaganda in the Third Century on the Example of the Usurper Iulianus’ Issues (283?)*. „Eos” 2010, s. 69—84; IDEM: *Mennictwo a cesarska propaganda w III wieku na przykładzie emisji uzurpatora Iulianusa (283?)*. „ZNUJ. Prace Historyczne” 2011, s. 9—22.

plaszczynach interakcji między tymi dwoma światami: rzymskim i obcym³⁶. Wdzięcznym okresem do takich analiz okazał się czas wojen markomańskich w II wieku³⁷. Podobne atrakcyjne badania dotyczą innych sytuacji groźnych dla stabilizacji w świecie antycznym i starć wojennych z udziałem Rzymu. Przykładowo działania króla Partów Mitrydatesa I pontyjskiego w II wieku p.n.e., które przyniosły przetasowania układu sił na Wschodzie, a także w Europie kampanie Rzymian przeciw Chattom w I wieku lub starcia Rzymian z Gotami w III stuleciu dały pretekst do opartych na studium materiału numizmatycznego analiz epizodów wojennych tych konfliktów oraz ich skutków³⁸. Na podstawie świadectw monetarnych odczytano też pewne aspekty relacji Rzym — Żydzi³⁹.

W obu wskazanych podejściach, czyli we włączaniu źródeł numizmatycznych jako równorzędnych materiałów bądź w wysuwaniu ich na pierwsze miejsce jako preferowanych w analizach, za pewną atrakcyjnością badawczą numizmatów przemawiają ich warstwa inskrypcyjna i ikonograficzna oraz

³⁶ Np. K. NAWOTKA: *The Attitude towards Rome in the Political Propaganda of the Bosporan Monarchs*. „Latomus” 1989, s. 326—338; A. BURSCHE: *Rzymskie medaliony i germańskie elity władzy. Geneza symbolu*. W: *Pozaeconomiczne funkcje monet. X Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*. [Red. M. GAĆARZEWICZ]. Poznań 1995, s. 21—42; A. BURSCHE: *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*. Warszawa 1998; IDEM: *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe, the Numismatic Evidence. Spätromische Münzfunde aus Mitteleuropa: ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen zwischen Rom und den Barbaricum im 3. u. 4. Jh. n.Chr.* Berlin 1996; IDEM: *Relations between the Late Roman World and Barbarian Europe in the Light of Coin Finds*. „Cercle d’Études Numismatiques, Bulletin” 2006, 43/2, s. 221—227; IDEM: *The Victoria Sarmatica of AD 340 and three gold medallions from Barbaricum*. In: *Kontakt — Kooperation — Konflikt, Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und 4. Jahrhundert n.Chr.* Hrsg. C. von CARNAP-BORNHEIM. Neumünster 2003, s. 407—414.

Trzeba również wspomnieć interesujący tekst, który dotyka problemu relacji Rzymian z Sarmatami w perspektywie historii numizmatyki — J. KOLENDO: *Praca Georga Wende z roku 1699 o monetach rzymskich wybitych z okazji zwycięstw nad Sarmatami*. „Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne” 1999, s. 251—262.

³⁷ Np. A. BURSCHE: *Die Markomannenkriege und der Zufluss römischer Münzen in das Barbaricum*. In: *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. 6. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet”*, Wien 23—26.11.1993. Hrsg. H. FRIESINGER, J. TEJRAL, A. STUPPNER. Brno 1994, s. 471—486; M. OLSZTA-BLOCH: *Wojny markomańskie i jeńcy rzymscy w Środkowoeuropejskim Barbaricum. Próba korelacji obecności jeńców w środowisku barbarzyńskim z napływem rzymskich monet na teren Europy Środkowej*. W: *AUNC. Archeologia* 28, z. 349. Toruń 2001, s. 3—18.

³⁸ W. BORUCH: *Pierwsza wojna przeciw Chattom w świetle źródeł numizmatycznych*. W: *Pod znakami Aresa i Marsa*. Red. E. DĄBROWA. Kraków 1995, s. 105—110; E. DĄBROWA: *The Conquests of Mithridates I and the Numismatic Evidence*. „Parthica” 2006, s. 37—40; A. BURSCHE: *The Battle of Abritus, the Imperial Treasury and Aurei in Barbaricum*. „Numismatic Chronicle” 2013, s. 151—170.

³⁹ J. CIECIELĄG: *Anti-Jewish policy of the Roman empire from Vespasian until Hadrian, in the light of numismatic sources — Fact or myth?*. „Israel Numismatic Research” 2006, s. 101—110.

specyfika ewolucji legend i wyobrażeń. Dostrzegalne w tym zakresie zmiany, jakie przyniosły ubogacenie zasobu pojawiających się na monetach i napisów, i obrazów, nastąpiły u schyłku II i na początku I wieku p.n.e. Były one związane z docenieniem przez starożytnych ideologicznej funkcji monety, to zaś zwłaszcza w dobie rywalizacji o władzę u schyłku Republiki sprawiło, że moneta poniekąd stała się orężem w „walce propagandowej” przywódców ugrupowań politycznych, a jej treści odzwierciedlały ówczesne napięcia polityczne w państwie rzymskim⁴⁰. Z kolei proces swoistego „kostnienia” haseł i wyobrażeń sprawił, że w dobie Późnego Cesarstwa zmalała różnorodność zarówno napisów, jak i wariantów ikonografii⁴¹, a to powoduje, że w mniejszym stopniu uchwytnie są dla nas niuansy i zmienność treści ideologicznych zakodowanych na monetach i medalionach. Z tymi wynikającymi ze zmian w zakresie leksyki oraz ikonografii namonetarnej uwarunkowaniami krzyżuje się, apriorycznie zakładane w badaniach, istotne znaczenie źródeł numizmatycznych w analizach ideologii czy propagandy w odniesieniu do okresów o dużej dynamice życia politycznego nacechowanego walką między pretendenciami do władzy czy to jeszcze w dobie Republiki, czy to już w epoce Cesarstwa. Jakość, czyli barwność, aktualność, oryginalność treści niesionych przez numizmaty, zatem też ich wartość poznawcza wydaje się — raczej niesłusznie — mniejsza w odniesieniu do czasów stabilizacji politycznej, kiedy walka polityczna na najwyższym szczeblu przygasła.

Niemniej jednak drugi chronologiczny wymiar, czyli okresy stabilizacji w dziejach państwa rzymskiego, także jest w dużym stopniu zagospodarowany. Liczne są bowiem prace, w których podjęto rozważania nad uchwyconymi w treściach numizmatów rzymskich pewnymi wątkami tematycznymi i ideami. Pokazywano ich trwanie i ewolucję niejednokrotnie w szerokim zakresie chronologicznym, a nawet jeśli koncentrowano analizy na pewnych przedziałach czasowych, to jednak je przekraczano, starając się dociec genezy i ogólnego sensu owych tematów, wartości oraz idei. Wśród nich zajmowano się obecnością w mennictwie rzymskim przykładowo takich wątków, jak: *concordia*⁴²,

⁴⁰ Por. np. A. KUNISZ: *Mennictwo imperatorskie schyłkowego okresu republiki rzymskiej*. „Antiquitas” 1987, s. 51—63; L. MORAWIECKI: *Legum ac libertatis auctor...*; IDEM: „Republikanie” i ich mennictwo (43—42 r. p.n.e.). W: *Studia z dziejów antyku...*, s. 121—130.

⁴¹ M. SALAMON: *Numizmatyka...*, s. 490—584.

⁴² Np. L. MORAWIECKI: „*Pax et Concordia*” — polityczne i religijne aspekty personifikacji w republikańskim Rzymie. W: *Religia i polityka w świecie antycznym*. Red. R. SAJKOWSKI. Ostróda 2005, s. 132—156; A.A. KLUCZEK: *Vindex, Néron et... Probus*. „*Concordia*” et „*orbis*” dans le discours politico-idéologique romain. W: *Studia Lesco Mrozewicz...*, s. 161—171; EADEM: „*Concordia ordinum*”, czyli o społecznych funkcjach pieniądza w Cesarstwie Rzymskim. Uwagi o motywie „*concordia*” w mennictwie lat 268—282. W: *Upieniężenie. Kiedy moneta staje się pieniądzem*. Red. B. PASZKIEWICZ. Nowa Sól 2011, s. 23—44.

*felicitas*⁴³, *fortuna*⁴⁴, *pax*⁴⁵, *patientia*⁴⁶, *pietas*⁴⁷, *salus*⁴⁸ oraz *virtus*⁴⁹. Sięgano niekiedy aż do wczesnych, bo jeszcze republikańskich, odsłon tych idei, opisywano ich personalny związek z konkretnymi jednostkami — rzymskimi politykami i władcami, wskazywano konteksty znaczeniowe, rozważano sposoby ikonograficznego prezentowania ich na monetach. Podjęto też refleksję nad monetami restytucyjnymi (*nummi restituti*) i monetami kommemoratywnymi, zastanawiając się nad celami i wartością powrotu przez emitentów do dawniej realizowanych typów monetarnych, a tym samym do upamiętniania tej dawnej przeszłości⁵⁰.

W nurcie zainteresowań obrazowaniem pewnych wartości, a także idei w wyobrażeniach monetarnych trzeba również umieścić — poświęcone problematyce personifikacji wartości i cnót oraz prowincji — prace Barbary Lichockiej

⁴³ Np. B. LICHOCKA: *Felicitas avec roue sur les monnaies d'Hadrien*. „Études et Travaux” 1983, s. 117—143.

⁴⁴ Np. B. LICHOCKA: *L'icôgraphie de Fortuna dans l'Empire romain (Ier siècle avant n.è.—IVe siècle de n.è.)*. Varsovie 1997.

⁴⁵ Np. L. MORAWIECKI: „*Pax et Concordia*”..., s. 132—156; P. MADEJSKI: *Rozwój ikonografii Pax do początku rządów Flawiuszy*. In: *Haec mihi in animis vestris templa...*, s. 231—253.

⁴⁶ Np. A.A. KLUCZEK: *La „Patientia” d'Hadrien et la „pietas” d'Antonin ou les „virtutes” dans la pratique de l'éloge impérial*. In: *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues. Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*. Ed. by K. TWARDOWSKA, M. SALAMON, S. SPRAWSKI, M. STACHURA, S. TURLEJ. Kraków 2014, s. 175—184; A.A. KLUCZEK: *Hadrian. „Princeps patientis” — patientia Augusti*. „Magazyn Numizmatyczny” 2014, s. 4—15.

⁴⁷ Np. K. KOPIJ: „*Pietas*” in the Propaganda of Sextus Pompey. „Studies in Ancient Art and Civilization” 2011, s. 203—218; P. BERDOWSKI: „*Pietas erga patriam*”: ideology and politics in Rome in the early first century B.C. The evidence from coins and glandes inscriptae. In: *Within the Circle of Ancient Ideas...*, s. 143—159.

⁴⁸ Np. A.A. KLUCZEK: *Treści monet cesarskich a problemy polityczno-społeczne Imperium Rzymskiego w latach 235—284. O znaczeniu ideologicznym Salus*. „Historie. Historica” 2004, 11, s. 5—18; B.B. AWIANOWICZ: *Higiena na monetach Mezji i Tracji w II i III w. n.e.* W: *Czystość i brud. Higiena w starożytności*. Red. W. KORPALSKA, W. ŚLUSARCZYK. Bydgoszcz 2013, s. 323—344.

⁴⁹ Np. A.A. KLUCZEK: „*Virtus Augusti*” dans le monnayage et la propagande de l'empereur Aurélien (270—275 apr. J.-C.). In: *Haec mihi in animis vestris templa...*, s. 321—334; EADEM: „*Ferarum diversarum manu sua occidit*”. Znaczenie motywu polowania w wyobrażeniach monet cesarskich (II—III wiek n.e.). W: „*Wiek Stare i Nowe*”. Red. I. PANIC, M.W. WANATOWICZ. Katowice 2007, s. 58—81; A.A. KLUCZEK: *Quelques remarques sur l'icôgraphie des médailles de Probus du type „virtus Augusti triumphum Gothicum”*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 5..., s. 159—172; B.B. AWIANOWICZ: *Przemiany w ikonografii „virtus” w mennictwie rzymskim od republiki do Sewera Aleksandra*. „Biuletyn Numizmatyczny” 2014, s. 1—18.

⁵⁰ Np. B. AWIANOWICZ: *Wybrane monety kommemoratywne i okolicznościowe od średniej Republiki do Oktawiana Augusta*. „Biuletyn Numizmatyczny” 2007, s. 245—252; A.A. KLUCZEK: „*Caesar dictator perpetuo*”, *Brutus i Libertas w propagandzie politycznej cesarza Trajana*. W: *Idy marcowe 2050 lat później*. Red. L. MROZEWICZ. Poznań 2008, s. 151—166.

i Tomasza Mikockiego⁵¹ oraz Janusza A. Ostrowskiego⁵². Z kolei motywów religijnych, postaci rodem z mitologii i panteonu bogów grecko-rzymskich dotyczy w syntetyzującym ujęciu opracowanie Aleksandry Krzyżanowskiej⁵³.

Na ogół wyobrażenia monetarne interpretowane są w kategoriach ideologicznych, co nie zawsze ma uzasadnienie⁵⁴. Ów inny nurt, który nazwać by można czystą „interpretacją ikonograficzną” numizmatów rzymskich, popularny jest, co ilustruje przedstawiany przegląd prac, w dużo mniejszym stopniu⁵⁵. Niejako bezwiednie i być może przesadnie nadajemy znaczenie ideowe większości, jeśli nie — w niektórych pracach — wszystkim przedstawieniom na monetach

⁵¹ Np. T. MIKOCKI: *Personifikationen und Allegorien auf römischen Münzen der Kaiserzeit und der en figürliche Rezeption in der privaten Sphäre. Ein Beitrag zur kaiserzeitlichen Propagierung ethischer Normen*. In: *Les élites provinciales sous le haut-empire romain*. Red. T. KOTULA, A. ŁADOMIRSKI. Wrocław 1997 („Antiquitas” 22), s. 101—114; T. MIKOCKI: *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*. Wrocław 1997; B. LICHOCKA: *Les représentations des personnifications de concepts abstraits sur les monnaies impériales romaines*. „Annuaire de l'École pratique des hautes études” 2010, s. 173—177.

⁵² J.A. OSTROWSKI: *Personifikacje prowincji w sztuce rzymskiej*. Kraków 1985; IDEM: *Les personifications des provinces dans l'art romain*. Varsovie 1990; IDEM: *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*. Warszawa—Kraków 1991; IDEM: *Personifications of countries and cities as a symbol of victory in Greek and Roman art*. In: *Griechenland und Rom. Vergleichende Untersuchungen zu Entwicklungstendenzen und hohenpunkten der antiken Geschichte, Kunst und Literatur*. Hrsg. E.G. SCHMIDT. Tbilisi—Erlangen—Jena 1996, s. 264—272; J.A. OSTROWSKI: „*Simulacra gentium et fluminum*”. *Propagandowe aspekty sztuki rzymskiej*. W: *Studia classica et byzantina...*, s. 129—138; IDEM: *Hadrian i personifikacje Judei*. W: *Amicorum dona...*, s. 147—153; IDEM: *Personifications of Judaea on Flavian Coins*. „*Notae Numismatae. Zapiski Numizmatyczne*” 1999, s. 153—161; IDEM: *Antyczne korzenie nowożytnych personifikacji krain, krajów, państw*. W: *Portolana. Studia Mediterranea*. T. 3: „*Mare apertum*”. *Przeptyw idei, ludzi i rzeczy w świecie śródziemnomorskim*. Red. D. QUIRINI-POPLAWSKA. Kraków 2007, s. 37—50, i inne prace tego autora.

⁵³ A. KRZYŻANOWSKA: *Moneta starożytnej Grecji i Rzymu. Bóstwa i mity Greków i Rzymian na monetach oraz innych zabytkach antycznych*. [Muzeum w Białej Podlaskiej] 1996.

⁵⁴ Por. uwagi, z którymi w pewnych punktach należy się zgodzić — P. MADEJSKI: *Świadectwa numizmatyczne w badaniach nad charyzmatycznym aspektem władzy cesarzy rzymskich*. W: *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*. Red. L. MROZEWICZ, K. BALBUZA. Poznań 2011, s. 313—323 (zwl. s. 317); P. MADEJSKI: *Moneta, pieniądz, materiał historyczny — przemiany statusu świadectw numizmatycznych we współczesnej historiografii starożytności*. W: *Nauki pomocnicze historii. Teoria, metody badań, dydaktyka*. Red. A. JAWORSKA, R. JOP. Warszawa 2013, s. 273—284.

⁵⁵ Można również zauważyć, że jedynie pojedyncze prace odnotowane zostały w przeglądzie K. DAHMEN: *Art and Iconography*. In: *A Survey of Numismatic Research 2002—2007*. Eds. M. AMANDRY, D. BATESON. Glasgow 2009, s. 200—207 (pozycje 122, 31, 34, 77); B. LICHOCKA: *Némésis en Egypte romaine*. Mainz 2004; EADEM: *Il ruolo delle monete nella propaganda dinastica dei Tolemei*. In: *Faraoni come dei, Tolemei come faraoni*. Ed. N. BONACASA et al. Torino—Palermo 2003, s. 204—210; M. MIELCZAREK: *Towards the divinity. Once more on the portrait of Seleucus I of the Nike crowning a trophy type*. „*Archeologia*” 2005, s. 53—56; J. CIECIELĄG: *Anti-Jewish policy...* Ten skromny stan pokazuje być może pewną peryferyjność polskich badań nad ikonografią monetarną oraz izolację podejmujących takie badania.

i medalionach. Tymczasem, co się tyczy zwłaszcza tych ostatnich, przynajmniej w niektórych pomieszczonych na nich wyobrażeniach można by szukać — niekoniecznie zamiast sensu ideologicznego, ale co najmniej obok niego — innych zalet i ekspresji, głównie artystycznej. Ponadto generalnie w motywach ikonograficznych i detalicznych rozwiązaniach graficznych dotyczących konkretnych tematów odnaleźć można wiele wspólnych cech z przedstawieniami w zabytkach dużej i małej sztuki starożytnej, zwłaszcza tej „oficjalnej”⁵⁶. Sami zaś starożytni przykładali różną miarę do monety jako takiej, widząc w niej niekiedy, co również zauważono w literaturze naukowej⁵⁷, także przedmiot zabiegów kolekcjonerskich. Opierając się na passusach lub napomknięciach wydobytanych ze źródeł pisanych o monecie czy o pieniądzu, można też przyjąć, że przynajmniej w pewnych okolicznościach starożytni dostrzegali treści głoszone w mennictwie i zwracali uwagę na wyobrażenia monetarne⁵⁸.

Na marginesie tych uwag można także dodać, że w złożonych relacjach słowo — obraz⁵⁹, odzwierciedlonych na monecie i medalionie, w studiach nad historią rzymską zazwyczaj jednak większą wagę przykładają do przekazu werbalnego. To legendy — napisy otokowe, w polu lub nawet w odcinku — nadają znaczenie całości przekazu wyrażanego na numizmatach⁶⁰, a ikonografia z reguły pełni funkcję jedynie uzupełniającą⁶¹. Uwagę przy tym przyciągają zwłaszcza rewersy i treści na nich umieszczane.

⁵⁶ Np. T. MIKOCCI: *Personifikationen...*, s. 101—114; IDEM: *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna...*

⁵⁷ Por. B. AWIANOWICZ: *Kolekcje numizmatyczne w starożytnym Rzymie w świetle wybranych świadectw archeologicznych i literackich*. „Biuletyn Numizmatyczny” 2007, s. 175—178.

⁵⁸ Por. np. L. MORAWIECKI: *Monety rzymskie a źródła pisane*. „Przegląd Historyczny” 1994, s. 207—220; IDEM: *Roman Coins and Literature*. In: *Everyday Life and Literature in Antiquity*. Ed. S. STABRYŁA. Kraków 1995, s. 103—111; L. MORAWIECKI: *Monete, poesia e politica. Alcune riflessioni su numismatica, ideologia e letteratura tardo repubblicana e augustea*. Viterbo 2004; J. PUDLISZEWSKI: *La question monétaire chez Horace*. „Eos” 1996, s. 103—114. Por. też M. SALAMON: *Coinage and Money in the Epigrams of Pallas. A Few Remarks*. In: *Everyday Life...*, s. 91—101.

⁵⁹ Por. R. KIERSNOWSKI: *Legenda a wyobrażenie na monetach*. „Res Historica” 1998, 3 (*Kultura piśmiennicza średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*. Red. P. DYMMEŁ, B. TRELIŃSKA), s. 131—140; uwagi ogólne także S. SUCHODOLSKI: *Relacje między legendą a wyobrażeniem na monetach Europy Środkowej w X i XI w. W: Stempel monet, obraz a słowo...*, s. 31—42.

⁶⁰ Warto wspomnieć o podręczniku ułatwiającym rozwiązywanie abrewiacji oraz tłumaczenie napisów monetarnych — B.B. AWIANOWICZ: *Język łaciński z elementami epigrafiki i numizmatyki rzymskiej dla historyków i archeologów*. Toruń 2006.

⁶¹ Znaczenie źródeł ikonograficznych dla historyków oraz problemy metodologiczne badań przekazu obrazowego por. Z. PIECH: *Czy ikonografia historyczna powinna być nauką pomocniczą historii?* W: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21—22 października 1993 roku, Profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*. Red. M. ROKOSZ. Kraków 1995, s. 119—141; Z. PIECH: *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?* W: *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej? Materiały*

W syntetycznym oglądzie zainteresowania w polskich badaniach ideologią i ikonografią numizmatów starożytnych wydaje się, że tzw. mennictwo prowincjonalne, imperialne greckie, miejskie jako podstawa takich studiów nie jest jeszcze dostatecznie wykorzystane⁶². Jednakże w nim różnych aspektów ideologii oraz ikonografii dotyka pewna grupa prac, zwłaszcza autorstwa B. Lichoćkiej⁶³, L. Morawieckiego⁶⁴, Stefana Skowronka⁶⁵. Z kolei A. Bursche oraz

symposium XVII Powszechnego Zjazdu Historyków w Krakowie, 15–18 września 2004. Red. M. FABIAŃSKI. Warszawa 2005, s. 19–36.

⁶² Różne aspekty dziejów tego mennictwa, także w kontekście obiegu monetarnego por. np. A. KUNISZ: *Udział drachm imperialnych z Amisos w obiegu pieniężnym na obszarze europejskich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w II–III w.* „Antiquitas” 1983, s. 123–131; IDEM: *Obieg monetarny na obszarach Mezji i Tracji w I i II wieku n.e.* Katowice 1992; IDEM: *Mennictwo kolonii Viminacium oraz prowincji Dacji w połowie III w. n.e. w świetle najnowszych badań. Uwagi na marginesie publikacji F. Martina i N. Cnobrji.* „Wiadomości Numizmatyczne” 1993, s. 63–71; IDEM: *Kryzys III wieku a mennictwo lokalne we wschodnich prowincjach Imperium.* W: *Kryzys państwa rzymskiego...*, s. 121–136; IDEM: *Wojny a pieniądz. Z badań nad obiegiem srebrnej monety na wschodnim pograniczu Imperium Rzymskiego w epoce Sewerów (193–235).* Katowice 1998; A. BURSCH: *Emisje autonomiczne Mezji i Tracji oraz ich rozpowszechnienie w Europie Środkowo-Wschodniej.* „Balcanica Posnaniensia” 1984, s. 235–244; L. MORAWIECKI: *Polityka monetarna Rzymu wobec prowincji w okresie Republiki.* W: *Kryzys państwa rzymskiego...*, s. 37–54; IDEM: *Monety miejskie Italii w okresie republiki rzymskiej.* W: *Miasto w starożytności.* Red. L. MROZEWICZ, K. BALBUZA. Poznań 2004, s. 139–165; A. KRZYŻANOWSKA: *Les monnaies de Palmyre: leur chronologie et leur rôle dans la circulation monétaire de la région.* In: *Les monnayages syriens. Quel apport pour l’histoire du Proche-Orient hellénistique et roman?* Réd. Ch. AUGÉ, F. DUYPAT. Beyrouth 2002, s. 167–173. Trzeba również wskazać pracę: M. MIELCZAREK: *Mennictwo starożytnej Grecji. Mennictwo okresów archaicznego i klasycznego.* Cz. 1. Warszawa—Kraków 2006. To podstawowa synteza wczesnego mennictwa greckiego, które w wielu punktach wywarło wpływ na mennictwo trwające na rzymskim Wschodzie.

⁶³ Np. B. LICHOCKA: *Apollon et Artémis sur les monnaies alexandrines d’Antonin le Pieux.* In: *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress.* Eds. T. HACKENS et al. T. 1. Louvain-la-Neuve 1993, s. 405–411; B. LICHOCKA: *Coinage in Cyprus in the Reign of Hadrian.* „Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne” 1999, s. 167–181; EADEM: *Némésis en Égypte...*; EADEM: *Les monnaies alexandrines en tant que témoignages de l’iconographie divine classique et syncrétique.* In: *La tradizione iconica come fonte storica: il ruolo della numismatica negli studi di iconografia.* A cura di M. CACCAMO CALTABIANO, D. CASTRIZIO, M. PUGLISI. Reggio Calabria 2004, s. 457–472; B. LICHOCKA: *Un tétradrachme de Néron, dit „miroir de Néron”, trouvé à Kôm el-Dikka à Alexandrie.* In: *Aegyptiaca serta in Soheir Bakhoum memoriam. Mélanges de numismatique, d’iconographie et d’histoire.* Réd. D. GERIN, A. GEISSEN, M. AMANDRY. Milano 2008, s. 49–58; B. LICHOCKA: *Aphrodite et les émissions monétaires Chypriotes.* In: *Il significato delle immagini. Numismatica, Arte, Filologia, Storia.* A cura di R. PERA. Roma 2012, s. 51–67.

⁶⁴ Np. L. MORAWIECKI: *Zapomniany bóg Adranos.* W: *Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie*, 12: *Historia.* Rzeszów 1994, s. 23–43; IDEM: *Adranos. Una divinità dai molteplici volti.* „Kokalos” 1995, s. 29–50; IDEM: *Idy marcowe a symbolika rzymskich monet prowincjonalnych.* W: *Zamach stanu w dawnych społecznościach.* Red. A. SOŁTYSIAK przy współpr. J. OLKO. Warszawa 2004, s. 101–114.

⁶⁵ Np. S. SKOWRONEK: *Mennictwo aleksandryjskie w okresie cesarstwa rzymskiego.* Wrocław 1982; IDEM: *Imperial Alexandrian Coins, The National Museum in Cracow, Catalogues of the Collection. New Series.* Cracow 1998.

J. Kolendo swymi wnikliwymi analizami objęła medaliony⁶⁶. Z powodu okolicznościowego charakteru medalionów i często możliwości wmontowania ich emisji w rozpoznany kontekst znaczących zdarzeń, ale też ze względu na wielkość medalionów i nierzadko wręcz artystyczny kunszt wykonania zamieszczonych na nich wyobrażeń, czytelność ich detali, niekiedy bardzo starannie dopracowane kompozycje wyobrażeń — są to numizmaty stanowiące potencjalnie bardzo atrakcyjną bazę do studiów nad rozwiązaniami ikonograficznymi stosowanymi w mennictwie rzymskim i nad ideologią w państwie rzymskim.

W większości wypadków pierwszeństwo oddano wszakże mennictwu tzw. cesarskiemu, imperialnemu. A problemy wydobywane z jego analizy oscylują zasadniczo wokół spraw związanych z rządami konkretnego władcy bądź z postaciami członków jego rodu, z osobą cesarza rzymskiego jako takiego i z władzą cesarską, z ideologią państwową lansowaną za pośrednictwem monet. Można tu wskazać wiele podejmowanych zagadnień, mieszczących się na tej pojemnej płaszczyźnie badań.

Rozważano między innymi problemy skupione na prezentacji panującego, w tym kontekście badając zawarte w inskrypcjach monetarnych formuły tytułatury cesarskiej, epitety, zwycięskie przydomki czy idee definiujące przymioty cesarza⁶⁷, a także ukazane w ikonografii monetarnej jego wyróż-

⁶⁶ Np. J. KOLENDO: *Medalion cesarza Galliena znaleziony w okolicach Chocimia w zbiorach Gabinetu Numizmatycznego w Berlinie*. „Wiadomości Numizmatyczne” 1994, s. 57—63 (por. IDEM: *Świat antyczny i barbarzyńcy...*, 1998, s. 27—32); IDEM: *Medalion cesarza Walensa z okolic Przemyśla*. „Archeologia” 1968 (1969), s. 103—108 (por. IDEM: *Świat antyczny i barbarzyńcy...*, s. 33—38); A. BURSCHE: *Unikalny medalion Licyniusza I z północnej Małopolski*. W: *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski*. I. Red. J. KOLENDO. Warszawa 1998, s. 147—154; A. BURSCHE: *Złote medaliony rzymskie w Barbaricum. Symbolika prestiżu i władzy społeczeństw barbarzyńskich u schyłku starożytności*. Warszawa 1998; IDEM: *Nieznany medalion cesarza Waleriana*. W: „*Moneta Mediaevalis*”. *Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*. Red. R. KIERSNOWSKI et al. Warszawa 2002, s. 357—366.

Należy też odnotować pewne zainteresowanie kontorniatami, por. Z. KISS: „*Dobry cesarz*” *Neron — ikona ostatnich pogan*. W: *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego...*, s. 353—358.

⁶⁷ Np. R. SUSKI: „*Cognomina ex virtute*”: „*Persicus Maximus*” i „*Parthicus maximus*”, w *propagandzie cesarza illiryjskich*. W: *U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*. T. 7. Red. P. JANISZEWSKI, E. WIPSYCKA, R. WIŚNIEWSKI. Warszawa 2008, s. 182—198; R. SUSKI: *How Severely Did Claudius II Have to Defeat the Gothi to Become Gothicus Maximus? New cognomina ex virtute in the 3rd and 4th Centuries*. W: „*Hortus Historiae*”. *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*. Red. E. DĄBROWA, M. DZIŁSKA, M. SALAMON, S. SPRAWSKI. Kraków 2010, s. 491—507; R. SUSKI: *Klaudiusz II i tytuł „Gothicus Maximus”*. „*U Schyłku Starożytności. Studia Źródłoznawcze*” 2011, s. 149—176; P. DYRLAGA: *Tytułatura cesarzy rzymskich a idea zwycięstw nad Partami i Persami w latach 235—284. Kilka uwag o świadectwie źródeł numizmatycznych, epigraficznych i papirologicznych*. „*ZNUJ. Prace Historyczne*” 2009, s. 9—21.

niki⁶⁸. Zastanawiano się nad zawartym w treściach monetarnych charyzmatycznym wymiarem władzy cesarza rzymskiego i odzwierciedlonych w nich staraniach o jego religijne wywyższenie⁶⁹. Skupiano się na elementach polityki dynastycznej znajdujących odbicie w mennictwie⁷⁰, a także na związanych z nią pozycji i roli kobiet z rodów cesarskich⁷¹. Dostrzegano też odzwierciedlenie w treściach podejmowanych w mennictwie imperialnym wątków mieszczących się w idei *imperium sine fine* w jej aspekcie zarówno czasowym, jak i terytorialnym. Na tle zmieniającej się historii rzymskiej w różnych kontekstach — czy to na przykład tematu *aeternitas*, czy to motywu Romy — analizowano więc obecność w mennictwie konceptu ponadczasowości i wieczności

⁶⁸ Np. A.A. KLUCZEK: „*Princeps luxuriosus*” — w kręgu stereotypu. W: *Zbytek i ubóstwo w starożytności i średniowieczu*. Red. L. KOSTUCH, K. RYSZEWSKA. Kielce 2010, s. 187—194; A.A. KLUCZEK: *Władca i inni — mowa gestów w Imperium Romanum (I—III w.)*. Wybrane zagadnienia. W: *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*. Red. R. KULESZA et al. Warszawa 2013, s. 355—369.

⁶⁹ Np. W. KACZANOWICZ: *Motywy religijne w rzymskim mennictwie drugiej połowy III w. n.e. (do 284 r.)*. W: *Acta UNC. Historia* 27, z. 254. Toruń 1992, s. 115—125; IDEM: *Źródła numizmatyczne do dziejów idei władzy charyzmatycznej w Cesarstwie Rzymskim doby kryzysu III w.* W: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Wrocław, 15—18 września 1999*. T. 2/1. Red. K. RUCHNIEWICZ, J. TYSZKIEWICZ, W. WRZEŚIŃSKI. Toruń 2001, s. 39—45; A.A. KLUCZEK: *W poszukiwaniu boskiej charyzmy w polityce dynastycznej cesarza Maksymina Traka (235—238)*. W: *Religia i polityka...*, s. 230—246; EADEM: *Empereur et dieux. Sources numismatiques et investiture divine d'Aurélien (270—275)*. „*Historie. Historica*” 2006, s. 9—26; EADEM: „*Kult cesarski*” w III wieku — w poszukiwaniu religijnych podstaw wzmocnienia prestiżu władzy cesarskiej. W: *Świat starożytny, jego polscy badacze...*, s. 453—467; R. SUSKI: *Dziedziczenie charyzmy? Cesarze illyryjscy 268—285 a podkreślanie związków z poprzednimi władcami (Klaudiusz II, Kwintyllus, Aurelian, Karus, Numerian i Karinus)*. W: *Charyzma. Jej funkcja w życiu religijnym, politycznym i społecznym*. Red. J. SIERADZAN. Białystok 2008, s. 95—112.

⁷⁰ Np. A. KUNISZ: *La propagande de l'idéologie monarchique...*, s. 135—144; W. KACZANOWICZ: *Propaganda of Philip the Arabian's Dynastic Idea (244—249 A.D.)*. *Numismatic Evidence*. „*Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne*” 1996, s. 82—86; A.A. KLUCZEK: *Polityka dynastyczna w Cesarstwie Rzymskim w latach 235—284*. Katowice 2000; W. BORUCH: *Propaganda dynastyczna cesarza Klaudiusza (wybrane aspekty)*. W: „*Hortus Historiae*”..., s. 341—358; IDEM: *Studies in the history of the Julio-Claudian dynasty*. Toruń 2010, s. 23—85; IDEM: *The Role of Familial Propaganda in the Coinage of the Province of Asia during of Julio-Claudian Dynasty*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 5..., s. 85—122; D. JANISZEWSKA: „*Decennalia*” cesarza Septymiusza Sewera i ślub Karakalli — bogactwo w służbie ideologii dynastycznej. W: *Zbytek i ubóstwo...*, s. 195—203; P. SAWIŃSKI: *Marcus Agrippa: „collega imperii” or successor to Augustus? The succession issue between 23 and 12 BC*. „*Palamedes*” 2013, 8, s. 141—153.

⁷¹ Np. W. KACZANOWICZ: *Coinage in behalf of and with names of roman empresses of the years 235—284. Introductory notice*. In: *Le monde romain et ses périphéries sous la république et sous l'Empire*. Réd. T. KOTULA, A. ŁADOMIRSKI. Wrocław 2001 („*Antiquitas*” 25), s. 31—37; W. KACZANOWICZ: *Several Remarks on Ideas Expressed on Reverse of Coins of Empress Salonina*. W: *Hortus Historiae...*, s. 481—489; W. BORUCH: *Kobiety na monetach dynastii flawijskiej*. W: *Studia Flaviana II...*, s. 201—231; K. BALBUZA: *Virtutes and Abstract Ideas Propagated by Marcia Otacilia Severa*. *Numismatic Evidence*. In: *Within the Circle of Ancient Ideas...*, s. 185—196.

trwania Rzymu⁷². Zastanawiano się również nad odzwierciedleniem w treściach monetarnych rozciągłości terytorialnej panowania rzymskiego, relacji Rzymu z obcymi ludami i państwami oraz obrazem tych innych⁷³. Niejako łącząc z jednej strony prezentację władcy rzymskiego, a z drugiej — eksponowanie panowania rzymskiego w świecie, wyzyskiwano treści monetarne w badaniach historii tryumfów rzymskich doby Cesarstwa oraz trwania ideologii zwycięstwa⁷⁴. W napisach i wyobrażeniach monetarnych dostrzegano też numizmatyczny komentarz do roli i hierarchii struktur istniejących wewnątrz państwa rzymskiego oraz wewnętrznych jego problemów społecznych. Treści wyrażone w napisach i wyobrażeniach namonetarnych włączono w rozważania nad wy-

⁷² Np. J. KOLENDO: *Plat avec représentation du cirque lors des jeux séculaires de Philippe l'Arabe*. „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1985, s. 463—474; K. BALBUZA: *AVGVSTA IN AETERNITATE. Motyw wieczności w mennictwie konsekracyjnym Antoninusa Piusa ku czci Faustyny Starszej*. W: „*Hortus Historiae*”..., s. 393—410; EADEM: „*Aeternitas*” cesarzy w mennictwie konsekracyjnym Imperium Romanum w okresie od Augusta do Antoninów. W: *Świat starożytny, jego polscy badacze...*, s. 297—312; EADEM: *La conception d'Aeternitas dans le monnayage de consécration romain de l'époque du principat*. „*Palamedes*” 2011, s. 93—108; EADEM: *Propaganda idei sekularnej w mennictwie Filipa I Araba, Filipa II i Otacylii Sewery*. W: *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo...*, s. 404—419; EADEM: *AETERNITAS AVGVSTI. Kształtowanie się i rozwój koncepcji wieczności w (auto)prezentacji cesarza rzymskiego (od Augusta do Sewera Aleksandra)*. Poznań 2014; A.A. KLUCZEK: *Bogini Roma w służbie ideologii władzy cesarskiej w państwie rzymskim doby kryzysu III w. n.e. Świadcstwo monet*. W: *Miasto starożytności...*, s. 231—252; EADEM: *Legendarne początki Rzymu w ideologii i propagandzie władców Imperium Romanum (I—III wiek n.e.)*. W: *Wiekі stare i nowe*. Red. I. PANIC, M.W. WATANOWICZ. Katowice 2005, s. 37—56.

⁷³ Np. M. MIELCZAREK: *Sauromates II, King of the Bosphorus, and the Emperor Commodus. In search of a series of Bosporan Coins Bearing the Figure of Herakles*. W: „*Studia archaeologica*”. *Prace dedykowane Profesorowi Januszowi A. Ostrowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin*. Red. E. PAPUCI-WŁADYKA, J. ŚLIWA. Kraków 2001, s. 303—310; M. MIELCZAREK: *Monety Marka Aureliusza z wyobrażeniem broni Sarmatów*. W: „*In tempore belli et pacis*”. *Ludzie — miejsca — przedmioty. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Janowi Szymczakowi w 65-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*. Red. T. GRABARCZYK, A. KOWALSKA-PIETRZAK, T. NOWAK. Warszawa 2011, s. 617—624; A.A. KLUCZEK: *Miejsce i rola wyobrażeń krajów oraz ludów wschodnich w propagandzie politycznej cesarzy rzymskich z dynastii Antoninów. Świadcstwo monet*. „*Przegląd Nauk Historycznych*” 2005, s. 5—27; EADEM: *Le monde des barbares dans la propagande impériale au siècle d'or des Antonins et pendant la période de la crise du IIIe siècle*. „*Eos*” 2006, s. 275—296; EADEM: *Wizerunek „obcego-wroga” w ikonografii monetarnej. Przykład mennictwa cesarza rzymskiego Aureliana (270—275)*. W: *Grecy, Rzymianie...*, s. 305—326; EADEM: *Roman Emperor as the World Ruler, A.D. 235—284*. „*Eos*” 2008, s. 75—90; EADEM: *VNDIQVE VICTORES. Wizja rzymskiego wladztwa nad światem w mennictwie złotego wieku Antoninów i doby kryzysu III wieku — studium porównawcze*. Katowice 2009.

⁷⁴ Np. K. BALBUZA: *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*. Poznań 2005; A.A. KLUCZEK: *O dwóch niezwykłych wyobrażeniach tryumfów cesarskich w mennictwie rzymskim II—III w.* „*Magazyn Numizmatyczny*” 2005, s. 9—30; EADEM: *Empereur vaincu et barbares. Les représentations des barbares dans le monnayage romain de l'époque impériale (235—284 apr. J.-C.)*. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniąż. The Ancient Rome. Politics and Money*. Vol. 4. Red. W. KACZANOWICZ. Katowice 2008, s. 104—134.

różnymi grupami mieszkańców państwa rzymskiego, czy to wojskowych, ich siły politycznej, uposażenia finansowego lub kwestii osadnictwa wojskowego⁷⁵, czy to elit prowincjonalnych i ich miejsca w imperium, co wiązano też z odzwierciedleniem w mennictwie roli prowincji⁷⁶, czy to w ogóle obywateli rzymskich jako takich i nawiązań w mennictwie do problemu obywatelstwa rzymskiego⁷⁷. Wreszcie — wśród różnych grup, do których odnaleźć można odwołania w mennictwie antycznym — zwrócono uwagę na dość egzotycznych w tym gronie gladiatorów⁷⁸.

Jak widać z tego wyliczenia, zainteresowanie polskich badaczy ideologiczną wymową i ikonograficznym przekazem monety rzymskiej oraz medalionu, a także sposobami jego wykorzystywania przez starożytne ośrodki władzy

⁷⁵ Np. R. PANKIEWICZ: *U źródeł stypendium. Przyczynek do zagadnienia wynagradzania w armii rzymskiej w V wieku p.n.e.* W: ZNUJ, Pr. Hist. 117. Kraków 1995, s. 31—42; I. ŁUĆ: *Pretorianie na monetach cesarza Klaudiusza*. „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 1997, s. 21—25; IDEM: *CONCORDIA PRAETORIANORVM i FIDES PRAETORIANORVM na denarach z roku 69 n.e.* „Przegląd Historyczny” 2005, s. 403—419; IDEM: *Hadrian's Military coins. The Types COHORTES PRAETORIAE, EXERCITVS and DISCIPLINA AVGVSTI*. W: „Hortus Historiae”..., s. 367—384; IDEM: *The Military Coins of Caligula and Claudius. The types ADLOCVT. COH., IMPER. RECEPT. and PRAETOR. RECEPT.* In: *Studia Lesco Mrozewicz...*, s. 231—238; E. DĄBROWA: *Le „uexillum” sur les monnaies coloniales (IIe—IIIe s. après J.-C.)*. „Latomus” 2004, s. 394—405; IDEM: *Roman Military Colonisation in Anatolia and the Near East (2nd—3rd C. AD)*. *The Numismatic Evidence*. In: *Coloniae romane nel mondo greco*. Red. G. SALMERI, A. RAGGI, A. BARONI. Roma 2004, s. 211—232. R. CIOLEK, J. KOLENDO: *Legio I Italica on the Coins of Septimius Severus and Gallienus*. In: *Novae: Legionary Fortress and Late Antique Town*. T. 1: *A Companion on the Study of Novae*. Red. P. DYCZEK. Warsaw 2008 [2009], s. 225—235; A.A. KLUCZEK: *Cesarz rzymski Aurelian jako „paedagogus militum”*. „Wieki Stare i Nowe” 2009, s. 73—100. Zob. też rozdział w pracy S. RUCIŃSKI: „*Praefecti Praetorio*”. *Dowódcy gwardii pretoriańskiej od 2 roku przed Chr. do 282 roku po Chr.* Bydgoszcz 2013.

⁷⁶ Np. L. MORAWIECKI: *Die Munizipalaristokratie und die Anfänge des Imperatorenkults in Spanien im Lichte der numismatischen Quellen*. In: *Prosopographica*. Hrsg. L. MROZEWICZ, K. ILSKI. Poznań 1993, s. 119—132; W. KACZANOWICZ: *Les monnaies comme source pour les études sur les élites provinciales pendant la crise de l'empire romain au IIIe siècle*. In: *Les élites provinciales...*, s. 29—33; IDEM: *Regionalizm w ideologii cesarstwa rzymskiego lat 235—284 n.e.* *Świadectwo monet*. W: *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 1/1. Red. J. STASZEWSKI. Warszawa 1996, s. 91—99; A.A. KLUCZEK: *Motywy religijne w mennictwie z Serdiki a problemy społeczności lokalnej i ogólnopaństwowe Cesarstwa Rzymskiego (II—III w.)*. W: *Spoleczeństwo i religia...*, s. 249—261.

⁷⁷ Np. A.A. KLUCZEK: *Obywatel? Jaki obywatel? Świadectwo mennictwa rzymskiego czasów Karakalli*. „In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2013, s. 9—25. Por. J.A. OSTROWSKI: *Demos i Genius Populi Romani w sztuce antycznej*. W: „*Munus amicitiae*”. *Studia archeologiczne poświęcone pamięci Olgi Hirsch-Dyczek*. [Red. J. ŚLIWA]. Kraków 1994, s. 135—148.

⁷⁸ D. SŁAPEK: *Gladiatorzy na denarze Tytusa Didiusza*. „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 1992, 1, s. 26—31. Por. IDEM: *Agōnes, ludi, spectacula... Sport i igrzyska w mennictwie antycznym*. *Rekonesans I*. „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 2010, s. 5—31; IDEM: *Agōnes, ludi, spectacula... Sport i igrzyska w mennictwie antycznym*. *Rekonesans II (Republika Rzymska)*. „Lubelskie Wiadomości Numizmatyczne” 2010, s. 32—57.

centralnej i lokalnej jest spore. Również katalog tematów studiowanych na podstawie źródeł numizmatycznych jest obszerny, choć pozostają otwarte liczne pytania badawcze, a wiele innych nie zostało jeszcze sformułowanych. Wprawdzie najczęściej podejmowane zagadnienia rozważane są z perspektywy cesarskiej, w tym sensie że dotyczą cesarza i jego władzy, a także osadzone są w ramach konkretnego panowania lub dynastii, ale uwzględniając także szeroką chronologicznie skalę badań, dają łącznie swoiste bogactwo wątków ideologicznych. Ponadto materiał numizmatyczny stał się zajmujący dla przedstawicieli wielu ośrodków naukowych, co skutkuje — obok różnorodności reprezentowanych szkół i tradycji badawczych — także różnorodnością podejmowanych tematów, również ich zakresu rzeczowego oraz chronologicznego.

W preferowanej metodzie pracy z numizmatami — w większości przypadków w ramach dokonanego tu przeglądu prac — nie jest priorytetem precyzyjna chronologia ich emitowania, skala natężenia emisji, atrybucja do warsztatów mennicznych oraz inne specyfikacje *stricte* numizmatyczne, a nawet szczegółowość opisów wyobrażenia⁷⁹. Dostrzega się przede wszystkim, acz nie wyłącznie, wartość numizmatów antycznych do studiowania ideologii władzy cesarza rzymskiego, programów politycznych *etc.*, przy czym pojęcia „ideologia”, „propaganda” oraz „prezentacja” okazują się tu wyjątkowo pojemne i atrakcyjne. Źródła numizmatyczne traktowane są jako echo pewnych zdarzeń lub odzwierciedlenie pewnych procesów. Mniejsze znaczenie mają one w ustalaniu faktów i powiązań wydarzeń, te bowiem często stanowią tylko tło, na którym sytuowane są dane płynące z analizy treści źródeł numizmatycznych. Te preferencje wynikają z przyjmowanych założeń badawczych, ale także wypływają, rzecz jasna, z natury samych monety rzymskiej i medalionu oraz z charakteru treści na nich umieszczanych. W istocie w napisach powtarzają się częstokroć przez lata lub okresowo powracają zakłęte w krótkie hasła informacje, z których trudno dociec całej złożoności procesów zachodzących w państwie rzymskim i targających nim problemów. Podobnie wyobrażenia namonetarne stanowią niejednokrotnie zbiór układów postaci i elementów często anonimowych, niejednoznacznych lub wieloznacznych, nadto replikowanych w ten sam sposób mimo różnych okoliczności. Wspomniane tu, odnajdywane w tak wielu wypadkach, cechy — formalizm i lakoniczność języka napisów, schematyzm i konwencjonalizm motywów ikonograficznych — mogą niejednokrotnie stanowić ogra-

⁷⁹ M. SALAMON: *Numizmatyka...*, s. 491—492. Dychotomia numizmaty — historycy, ich metodologiczne podejście do źródeł numizmatycznych por. *ibidem*, s. 490—491; A. ZIÓLKOWSKI: *Numizmatyka...*, s. 340; P. MADEJSKI: *Świadectwa numizmatyczne...*, s. 313—314. Symptomatyczne jest deklarowanie przez historyków zajmujących się starożytnością rzymską ich zainteresowania źródłami numizmatycznymi, co jest widoczne na wielu stronach internetowych i osobistych profilach badaczy. Nie czynią tego wyróżnienia np. w stosunku do źródeł literackich. Takie wyodrębnienie źródeł numizmatycznych tym bardziej zdaje się podkreślać, że stanowią one domenę innych nauk albo co najmniej są wyjątkowo atrakcyjnym materiałem do badań historycznych.

niczenia w możliwościach pełniejszego wyzyskania źródeł numizmatycznych w badaniach historycznych.

Procedury badawcze złożone z odczytania legendy czy ze zwerbalizowania treści wyobrażenia, a następnie poddania ich kolejnym zabiegom analitycznym i interpretacyjnym oraz umieszczenia ich przekazu w szerszym kontekście historycznym, a także skonfrontowania z danymi płynącymi z innych źródeł mają wartość poznawczą, niemniej stosunkowo rzadko pozwolą na wzbogacenie naszej wiedzy o historii polityczno-społecznej starożytnego Rzymu tradycyjnie pojmowanej. Niekiedy treści namonetne służą jedynie jako ilustracja już znanych skądinąd faktów czy zjawisk, a wnioski z nich wyprowadzone mogłyby w tym kontekście być ocenione jako banalne czy powierzchowne, uzupełniające lub co najwyżej potwierdzające to, co wywiedziono z analizy innych źródeł, pozwalających bardziej wnikliwie zagłębić się w epokę starożytną.

Natomiast numizmaty stanowią nieprzebrane bogactwo do analiz innych odsłon tej historii, w szerszych perspektywach badawczych dotyczących dziejów starożytności rzymskiej. W odniesieniu tylko do niektórych sytuacji i do wybranych emisji pytamy więc o ich znaczenie „propagandowe” — co sami starożytni chcieli na nich utrwalić, co przekazać innym, co z przeszłości rzymskiej przypomnieć i wykorzystać w swych zamiarach, co rozpropagować, rozpowszechnić, do jakiego środowiska odbiorców się zwracali *etc.* Aktywność ta należała do starożytnych, my jesteśmy tylko odbiorcami ich przekazu, pomijam w tym przypadku ograniczenia w naszym docieraniu do informacji zakodowanych w napisach i ikonografii monetarnej oraz różne deformacje zachodzące w przestrzeni komunikacyjnej. I to jest pierwszy wymiar studiów nad tematami ideologicznymi lansowanymi, czyli propagowanymi, za pośrednictwem źródeł numizmatycznych. W nich można poszukiwać odzwierciedlenia i je odnajdywać w wyobrażeniach monetarnych preferowanych ówczesnie treści ideologicznych, te zaś rozpatrywać w otocze powiązanego z ideologią procederu propagandy państwowej. Wszak w drugim ujęciu rzecz ulega odwróceniu. Można bowiem w odniesieniu do masy monet i medalionów rzymskich, skupiając się na wybranej emisji lub pozostając przy konkretnym typie monetarnym albo opierając się na szerszej grupie numizmatów, pytać o treść „ideologiczną” ich przekazu, której poszukujemy. W tym przypadku to my, a nie starożytni, strukturyzujemy elementy dawnego świata rzymskiego i wartościujemy aspekty ideologiczne, które zdołaliśmy odnaleźć w treściach monet. Będą one stanowiły co najmniej odzwierciedlenie — dla współczesnych — wartości, które preferowały ówczesne elity polityczne czy decydenci emisyjni. Ten podział nie zawsze jest ostry, czasem jego linie się zacierają, bo jest przecież moją sztuczną konstrukcją, która ma na celu jedynie uwypuklić różnie postrzeganą w badaniach atrakcyjność materiału numizmatycznego czy to w celu określania programów polityków i władców rzymskich, ich dostosowywania się do zmieniających się okoliczności, reagowania na zdarzenia, czy to na użytek historii społecznej, kultury, religii, mentalności *etc.*

Wobec tych dwóch możliwych wymiarów, czy może także postaw i oczekiwań w stosunku do świadectw numizmatycznych, wspomniane rozproszenie współczesnych badań ma swoje pozytywne skutki. Owocuje spojrzeniem na dzieje rzymskie z bardzo wielu różnych perspektyw, którym wspólnego mianownika użyć za podstawa źródłowa — numizmat, czyli moneta i medalion, aczkolwiek, powtórzę, nie zawsze zajmują one w niej honorowe miejsce pierwsze.

Agata Kluczek

COIN — *ANCILLA HISTORIAE*
“ICONOGRAPHIC AND IDEOLOGICAL INTERPRETATION” OF NUMISMATICS
IN CONTEMPORARY POLISH HISTORIOGRAPHY OF ROMAN ANTIQUITY
(AN ATTEMPT AT A SURVEY)

S u m m a r y

The following article is a short summary of Polish research into the „iconographic and ideological” interpretation of Roman numismatics during the last thirty years (1983—early 2014). It was defined as an attractive and developing research field with prospects by Professor Andrzej Kunisz in his cross-sectional study “The Roman Empire Minting. The State and Prospects of Research” published in 1984 in the post-conference volume „Ancient Money. The State and Prospects of Polish Research” (see footnote 3). The following article mentions only selected publications; broader topics which are being researched have not been discussed. Also the late period was omitted, based on the timeline proposed by Maciej Salamon (see footnotes 5 and 41).

A numismatic as such is „a versatile source: material, written and iconographic” (Stanisław Suchodolski, footnote 7). Studies carried out by Jerzy Kolenda et al. present the history of some collections of Roman coins in Polish museums and the beginnings of “scientific” interest in Roman coins (see footnote 9).

What makes numismatic material attractive from a cognitive point of view, is undoubtedly the inscriptional and iconographic aspect, and the uniqueness of the evolving of legends and imagery. Especially inscriptions, and to a lesser extent images (see footnotes 59—61) attract researchers’ attention. They are primarily the inscriptions and images on the reverse of numismatics. Most analyses concern the so-called imperial coinage connected to the emperors. However, a group of acclaimed researchers also dealt with the ideological and iconographic aspects of provincial coinage (e.g. Aleksandra Krzyżanowska, Barbara Lichočka and Stefan Skowronek, see footnotes 62—65), as well as with contents expressed on medallions (Jerzy Kolendo, Aleksander Bursche, see footnote 66).

The attractiveness of numismatics (see footnotes 56—57), or their significance as media for conveying ideological messages, was already seen by the ancients themselves (see footnotes 40 and 58). This element had impact on the vividness of imagery and inscriptions, especially at the close of the 2nd and beginning of the 1st century BC, until the late period (see footnotes 10 and 41). Nevertheless, not every image and every inscription should be interpreted in ideological categories (see footnote 54).

Unquestionably, in the discussed thirty-year period of research, the attractiveness of numismatics as evidence of antiquity was noticed, as was the potentially vast range of issues, the knowledge of which can be broadened by an analysis of inscriptions and images. Professor Kunisz

pointed to three aspects of state life, which can be related to the ideological messages promoted on coins and medallions: the dynastic policy of a ruler, praising the existing state system and emphasizing successes in relations with foreign countries and peoples. The researcher from Katowice discussed selected issues within this range of topics in many of his works. He focused his research on the epoch at the turn of the Republic and Empire and the early Principate (including “The Role of Numismatic Sources in Research into the Ideology and Propaganda in the Roman State” (1993), “Republican Traditions and the Reflection of New Reality in Augustan Epoch Minting” (1995) and other studies, see footnotes 1—2, 17—18).

The studies on the history of Rome based on numismatics and published during the last 30 years focus on four time periods. These chronological accents were inspired largely by some of the above mentioned studies.

The first period encompasses the birth of the Principate, the power struggle after the assassination of Gaius Julius Caesar and the strengthening of Augustus at the helm of power. Apart from the inspiring studies by Andrzej Kunisz (see footnote 16), one has to mention the equally important works by Lesław Morawiecki, including “Charismatic Power in Rome at the Close of the Republic (the years 44—27 BC)” (1989) and “*Legum ac libertatis auctor et vindex*. Marcus Junius Brutus and His Political Program” (2001), in which the author proposed a method of research into monetary sources in connection with the literary sources situated within a thoroughly analyzed historical context (see footnotes 11—13). Currently, this epoch is enjoying considerable popularity in Polish historical research (see footnotes 14—16). The second period that attracts historical research based on numismatics comprises the declining years of the Julio-Claudian dynasty, the crisis of “the Year of the Four Emperors”, Vespasian’s accession and the beginning of the Flavian dynasty (see footnotes 19—20). One of the first studies is Andrzej Kunisz’s “The Program of Clodius Macer — Leader of Revolt in Africa in AD 68” (1988) and “L’insurrection de Clodius Macer en Afrique du Nord en 68 de notre ère” (1994) (see footnote 18). The researchers’ attention is also drawn to the period of the Civil War 193—197 and the rule of the Severan dynasty (see footnotes 22—24). Tadeusz Kotula’s study “Septimius Severus. The Emperor from Leptis Magna”, published in 1984, (see footnote 21) might have spurred more interest in these times. The fourth period, equally popular among Polish researchers, is the period of the so-called Third Century Crisis of the Roman Empire. Wiesław Kaczanowicz’s studies “Carausius’ and Allectus’ Usurpation in Britannia and Gallia at the Close of the 3rd Century.” (1985) “Ideological Aspects in Roman Minting between 235 and 284 AD.” (1990), “Emperor Probus, 276—282 AD.” (1997) (see footnotes 25—28) were inspiring in terms of their contents and methodology, which is noticeable in many studies by other researchers (see footnotes 29—35).

Numismatics also became evidence of contacts between the Roman Empire and Barbaricum, and of interaction on many planes between the two worlds — Roman and foreign (especially Aleksander Bursche, see footnotes 36—37). Based on monetary sources, it was possible to interpret episodes of war conflicts, their consequences, aspects of political relations of Rome with other states and peoples and, more broadly speaking, the symbolism of the Roman presence in their contemporary world, together with their aspirations (see footnotes 38—39, 73—74).

Frequently, the problems which emerged from an analysis of Roman minting oscillate around matters related to the reign of a given emperor or members of his family, a Roman emperor as a person, imperial power, and the state ideology propagated through coins. One can point to many issues undertaken on this capacious research plane.

Discussions began about the motifs and ideas captured in Roman numismatics: *aeternitas*, *concordia*, *felicitas*, *fortuna*, *pax*, *patientia*, *pietas*, *salus*, and *virtus*, pointing out their continuity and evolution (see footnotes 42—49, 72), on the personifications of provinces (see footnotes 51—52) and the presence of mythological characters and those from the pantheon of Greco-Roman gods (see footnote 53). The significance of remembering old monetary types in the form of issued *nummi restituti* and commemorative coins was appreciated (see footnote 50).

The focus of research was on the images of the ruler (see footnotes 67—69). Imperial titles, epithets, victorious nicknames and ideas defining the emperor's virtues were studied, and the subject of emperor's charisma, reflected in both inscriptions and iconography, was addressed. Studies also concerned dynastic matters: rulers, their successors, co-rulers and members of ruling families (see footnotes 70—71). The notion of *imperium sine fine* represented on coins, was analyzed in a territorial aspect (see footnote 73) and — in combination with the idea of *aeternitas* — in a temporal aspect (see footnote 72). The inscriptions and imagery on coins were also perceived as a numismatic commentary on the role and hierarchy of structures existing within the Roman state, and on the presence of diverse groups of people in the state (see footnotes 75—78).

Thus, there exists considerable interest among Polish researchers in the ideological significance and iconographic message of the Roman coin and medalion and the ways of their use by ancient centers of power, central and local. The catalog of issues investigated based on numismatic sources is similarly extensive. Although the undertaken issues are most frequently considered from the emperor's perspective, in the sense that they concern the emperor and his power, and although they are situated within a particular reign or dynasty, in considering chronological diversity, they combine into a rich picture of ideological themes. Moreover, the numismatic material has become attractive for researchers from different academic centers. This results in viewing Roman history from many different perspectives, whose common denominator is a basic source — a coin and a medallion.